

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича
Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи

Особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:
студентка 6 курсу, групи 608
спеціальності 012 «Дошкільна освіта»
Атамас Катерина Олександрівна

Керівник: кандидат психол.наук,
доцент **Колтунович Т.А.**

До захисту допущено:
Протокол засідання кафедри № 4
від 3 листопада 2021 р.
зав. кафедри _____ проф. Олійник М. І.

АНОТАЦІЯ

Атамас К.О. **Особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків.** – Магістерська робота.

Вирішальну роль у розвитку особистості дитини, відіграють відносини з близькими та дорослими. В даний час проблема дитячо-батьківських відносин як фактора становлення особистості дітей в умовах сім'ї набуває особливої актуальності, оскільки є однією з найважливіших складових збереження здоров'я нації.

Питання сімейного виховання розглядаються соціологами, психологами, психотерапевтами. При цьому зачіпаються різні сфери дитячо-батьківських відносин: особливості виховання дитини та ставлення до неї батьків, характерні особливості особистості дитини як результат сімейних впливів, особливості особистості батьків, характер подружніх відносин. Особливості взаємовідносин у сім'ї, визначатимуть форми поведінки, які унаслідок дитина, чию поведінку буде відтворювати, і від цього залежатиме або налагоджене і довірливе спілкування, або навпаки проявлятимуться такі риси поведінки і характеру як: замкненість, тривожність, невпевненість, рівень самооцінки, тощо. Всі ці фактори зумовили вибір нашого дослідження, адже від успіху сімейних взаємовідносин залежить особистісний розвиток дитини.

Вирішальну роль у розвитку особистості дитини, відіграють відносини з близькими та дорослими. В даний час проблема дитячо-батьківських відносин як фактора становлення особистості дітей в умовах сім'ї набуває особливої актуальності, оскільки є однією з найважливіших складових збереження здоров'я нації.

Питання сімейного виховання розглядаються соціологами, психологами, психотерапевтами. При цьому зачіпаються різні сфери дитячо-батьківських відносин: особливості виховання дитини та ставлення до неї батьків, характерні особливості особистості дитини як результат сімейних

впливів, особливості особистості батьків, характер подружніх відносин. Особливості взаємовідносин у сім'ї, визначатимуть форми поведінки, які унаслідок дитина, чію поведінку буде відтворювати, і від цього залежатиме або налагоджене і довірливе спілкування, або навпаки проявлятимуться такі риси поведінки і характеру як: замкненість, тривожність, невпевненість, рівень самооцінки, тощо. Всі ці фактори зумовили вибір нашого дослідження, адже від успіху сімейних взаємовідносин залежить особистісний розвиток дитини.

Мета дослідження: полягає у теоретичному аналізі особливостей дитячого сприймання сімейних взаємостосунків.

Об'єкт дослідження – особливості міжособистісної взаємодії у сім'ї.

Предмет дослідження – психологічні особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків.

Задачі дослідження:

1. Визначити особливості сімейних взаємостосунків між батьками й дітьми, їх виховний потенціал.
2. Проаналізувати різновиди стилів сімейного виховання та визначити їх вплив на становлення особистості дитини.
3. Охарактеризувати процес формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.
4. Визначити рівні дитячо-батьківських взаємостосунків.
5. Розробити методичні рекомендації для покращення рівня сімейних взаємостосунків.

Методи дослідження:

- 1) теоретичні: ретроспективний і системно-структурний аналіз порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, моделювання, аналітико-синтетичний розгляд (вивчення) творів тощо (вказати з якою метою використано кожен метод);
- 2) емпіричні: експеримент; опитування (анкетування), тестування тощо.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблено методичні рекомендації для покращення рівня сімейних взаємовідносин між батьками та їхніми дітьми, підбрано шляхи і методи для налагодження таких взаємовідносин.

Ключові слова: сімейні взаємовідносини, стилі сімейного виховання, виховний потенціал сімейних взаємовідносин.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ.....	6
1.1. Дитячо-батьківські взаємовідносини як провідний чинник розвитку ідентичності дитини.....	6
1.2. Виховний потенціал сімейних взаємостосунків батьків і дітей.....	18
1.3. Стили сімейного виховання та їх вплив на розвиток і становлення особистості дитини.....	23
1.4. Особливості неадекватного ставлення батьків до дітей, їх види та характеристики.....	29
1.5. Формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.....	37
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧОГО СПРИЙМАННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ.....	44
2.1. Організація і методика проведення дослідження.....	44
2.2. Аналіз результатів експериментального дослідження.....	47
2.3. Консультація для батьків з питань сімейного виховання.....	51
РОЗДІЛ III. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ І ЗАСТОСУВАННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ РІВНЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ.....	56
3.1. Методичні рекомендації батькам з метою забезпечення успішного виховання дошкільників.....	56
3.2. Організація корекційної роботи з дітьми дошкільного віку для покращення рівня сімейних взаємостосунків.....	61
ВИСНОВКИ.....	66

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	70
ДОДАТКИ.....	76

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вирішальну роль у розвитку особистості дитини, відіграють відносини з близькими та дорослими. В даний час проблема дитячо-батьківських відносин як фактора становлення особистості дітей в умовах сім'ї набуває особливої актуальності, оскільки є однією з найважливіших складових збереження здоров'я нації.

Питання сімейного виховання розглядаються соціологами, психологами, психотерапевтами. При цьому зачіпаються різні сфери дитячо-батьківських відносин: особливості виховання дитини та ставлення до неї батьків, характерні особливості особистості дитини як результат сімейних впливів, особливості особистості батьків, характер подружніх відносин. Особливості взаємовідносин у сім'ї, визначатимуть форми поведінки, які унаслідок дитина, чию поведінку буде відтворювати, і від цього залежатиме або налагоджене і довірливе спілкування, або навпаки проявлятимуться такі риси поведінки і характеру як: замкненість, тривожність, невпевненість, рівень самооцінки, тощо. Всі ці фактори зумовили вибір нашого дослідження, адже від успіху сімейних взаємовідносин залежить особистісний розвиток дитини.

Стан досліджуваної проблеми

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми сімейних взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості розглядався в працях Ю.Аркіна, О.Вишневіського, О.Духновича, Н.Лубенець, А.Макаренка, Я.Мамонтова, С.Русової, К.Ушинського, Я.Чепіги. Експериментальний аналіз специфіки сімейних взаємостосунків проведений у дослідженнях А.Варги, Ю.Гіппенрейтер, В.Гарбузова, О.Захарова, Е.Ейдемільера, О.Сидоренко, Е.Юстицькіса та ін. не викликає сумнівів, однак механізми цього формування ще поки остаточно не з'ясовані.

Об'єкт дослідження – особливості міжособистісної взаємодії у сім'ї.

Предмет дослідження – психологічні особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків

Мета дослідження: полягає у теоретичному аналізі особливостей дитячого сприймання сімейних взаємостосунків.

Зв'язок магістерської роботи з науковими програмами, планами, темами.

Магістерське дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича «Тенденції розвитку сучасної дошкільної освіти: імплементація Європейського досвіду у вітчизняну педагогічну практику» (No держреєстрації 0116U006150, 2016-2020 рр.) та «Професійна підготовка педагогічних кадрів закладів дошкільної освіти в контексті Євроінтеграційних перетворень» (No держреєстрації 0121U110897, 2021-2025 рр.)

Тему магістерської роботи затверджено на засіданні кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти (протокол No1 від 24 вересня 2020 року (для студентів 2020-2021 р. н.).

Задачі дослідження:

6. Визначити особливості сімейних взаємостосунків між батьками й дітьми, їх виховний потенціал.

7. Проаналізувати різновиди стилів сімейного виховання та визначити їх вплив на становлення особистості дитини.

8. Охарактеризувати процес формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків.

9. Визначити рівні дитячо-батьківських взаємостосунків.

10. Розробити методичні рекомендації для покращення рівня сімейних взаємостосунків.

Методи дослідження:

1) теоретичні: ретроспективний і системно-структурний аналіз порівняння, узагальнення, класифікація, систематизація, моделювання, аналітико-синтетичний розгляд (вивчення) творів тощо (вказати з якою метою використано кожен метод);

2) емпіричні: експеримент; опитування (анкетування), тестування тощо;

Експериментальною базою дослідження є Чернівецький заклад дошкільної освіти №33 «Оселя талановитих».

Структура роботи. Магістерська робота складається з вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (83 найменування) та додатків.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ПИТАННЯ ДИТЯЧО-БАТЬКІВСЬКИХ СТОСУНКІВ

1.1. Дитячо-батьківські взаємовідносини як провідний чинник розвитку ідентичності дитини

Як відомо, взаємини між дітьми і батьками визначаються як особливого роду безперервні й тривалі міжособистісні стосунки, для яких характерними рисами є сильна емоційна значущість як для дитини, так і для батьків, також віковою змінністю, балансом позицій, потребою піклуватися та відповідальністю, яка зумовлює психічний розвиток дитини і її соціалізацію. Одним із важливих факторів розвитку ідентичності дитини є дитячо-батьківські взаємини, у процесі яких формуються провідні особистісні новоутворення дитини. Науковці і дослідники, відзначають, що вивченню деяких провідних характеристик у підсистемі «дитина-батьки» (любові та прийняття, форм контролю, послідовності чи непослідовності, авторитетності, тощо) присвячені роботи таких науковців як: Д.Боулбі, Е. Schaefer, Benjamin L та інших дослідників [83, с.80]; а стилі та моделі взаємодії розглядалися у працях таких науковців як: Л. Беньямін, А.В. Петровського, В.М. Дружиніна та чимало інших [45, с.20].

Аналізуючи психолого-педагогічні дослідження, можна дійти до висновку, що із сферою дитячо-батьківських взаємин пов'язані такі феномени як: ставлення батьків до дітей, стиль і тип виховання, характер взаємодії батьків з дитиною, які безсумнівно суттєво впливають на особливості розвитку дитини, а також формування її особистості, зокрема рис характеру (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, Т.В. Говорун, Д.Б. Ельконін, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко та ін.), усвідомлення власного образу «Я» (М.Й. Боришевський, Т.М. Титаренко), ставлення до себе та свого «Я» (Т.В. Архіреєва, Дж. Боулбі), відчуття безпеки, які поєднуються з власною цінністю та компетентністю (Г.Г. Філіпчук та ін.). Проте, варто

зазначити, що вплив особливостей дитячо-батьківських взаємовідносин на процес розвитку ідентичності дитини психологами вивчений недостатньо.

У сучасних психологічних дослідженнях дитячо-батьківські відносини прослідковуються у класифікаціях типів проблемних сімей (Н. Аккерман, С. Мінухін, А.С. Співаковська та ін.), також у характеристиках сімейних патологізуючих ролей (Х.Е. Ріхтер, Е.Г. Ейдемільлер та ін.) і взаємозалежності батьківського ставлення на розвиток дитини (А. Адлер, Д. Боулбі, Ю.Б. Гіппенрейтер, В. Сатир, З. Фрейд та ін.) [82], які відрізняються одне від одного у залежності від типологій сімейного виховання (В.І. Гарбузов, О.І. Захаров, А.С. Лічко та ін.) [15, с.270].

Значна кількість науковців здійснюють аналіз різноманітних змін у ставленні до особистості дитини в ході еволюції суспільства (В.М. Дружинін). Варто відзначити, що дослідники (Д. Боулбі, Д. Вінікот, М. Мід, К. Роджерс, В. Сатир, Е. Фромм та ін.) описують базові, елементарні характеристики у взаємовідносинах батьків і дітей; їх структуру розглядали у працях науковці (А.Я. Варга, В.В. Столін та ін.); а також важливими є праці, які розвивають підхід до вивчення сприйняття батьків дитиною (Л. Вассерман, І.О. Горькова та ін.) [10; 63].

Багато досліджень, які присвячені питанням дитячо-батьківських взаємостосунків, проводилися в контексті аналізу впливу батьківської поведінки на поведінку і формування особистості дитини.

Зокрема, дослідження, які проводилися у 1899 р. науковцем Оппенгеймом відзначають, що надмірні почуття такі як любов і увага по відношенню до дитини можуть призвести до патологічного самоспостереження й іпохондрії.

Видатні педагоги, психологи і медики, зокрема І.М. Балінській, П.Ф. Лесгафт, В.М. Бехтерев, Варга А., також формулювали дещо схожі висновки. Зокрема, А. Адлер зазначав, що вседозволеність, та надмірна турбота батьків має безпосереднє пряме відношення до виникнення неврозів у дітей [9, с.33].

Науковець Д. Леві на основі клінічного аналізу випадків показав, що материнська надмірна опіка в результаті переходить в низьку толерантність до фрустрації, а також пов'язані з цим аномалії у частині відчуттів і емоцій.

В педагогічних дослідженнях А.С. Макаренко був одним з тих, хто систематизував уявлення про батьківські позиції, окресливши їх «батьківським авторитетом» і виділивши декілька типів помилкового (авторитет придушення, відстані, педантизму, резонерства, підкупу) та істинного батьківського авторитету (авторитет любові, доброти, пошани) [36, с.300].

Дослідниця Л. Беньямін розробила модель взаємовідносин в діаді «батьки – дитина», яка дозволяє охарактеризувати і проаналізувати поведінку батьків і дитини. Науковець також вивчає співвідношення самосвідомості дитини (як форми саморегуляції) і ставлення батьків до дитини: цей зв'язок розкривається як інтроекція (перенесення усередину) батьківського ставлення і способи управління поведінкою дитини. Так, зокрема, постійна критика по відношенню до дій дитини перетворюється в самосвідомості у тенденцію до самозвинувачення, домінування батьків у відносинах з нею, що в результаті призводить у тенденцію бути «господарем самої себе», а також жорстоке самокерівництво.

У сучасній психологічній науці дитячо-батьківські взаємостосунки найчастіше реалізуються у контексті таких категорій як позиція батьків по відношенню до дітей (А.С. Макаренко, А.С. Співаковська), також батьківське ставлення (А.Я. Варга), особливості характеру взаємодії (О.А. Карабанова та ін.), види стилів сімейного виховання (Е.Г. Ейдемільер та ін.) [21, с.20]. Всі вищезазначені феномени досить повно описують специфіку і особливості стосунків між дітьми та батьками; попри це значна кількість різноманітних термінів для визначення близьких феноменів дитячо-батьківських взаємостосунків сприяє утворенню у психологічних дослідженнях деякої термінологічної багатозначності.

Як важливі детермінанти психічного розвитку дитини взаємини між батьками і дітьми можуть визначатися наступними параметрами:

- характером емоційного зв'язку: зокрема, з боку батьків – емоційним прийняттям дитини, батьківською любов'ю (О.І. Захаров, Д.М. Ісаєв, А.Я. Варга), з боку дитини – прихильністю (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт) та емоційним ставленням до своїх батьків [22, с.59];

- мотивами виховання і власне батьківства;

- мірою включеності як батьків так і дитини у дитячо-батьківські взаємовідносини;

- задоволенням потреб дитини, турботою і увагою до неї зі сторони батьків;

- стилем спілкування та батьківською взаємодією з дитиною;

- способом розв'язання проблемних ситуацій, підтримкою автономії дитини;

- соціальним контролем: вимогами і заборонами, їх змістом і кількістю, способом контролю, санкціями (заохочення і покарання), батьківським моніторингом;

- ступенем вираженості стійкості і послідовності (суперечливості) у сімейному вихованні. Взаємовідносини між батьками та дітьми безпосередньо пов'язані з системою виховання у сім'ї.

Для того, що краще розуміти всю важливість впливу сімейного виховання на розвиток ідентичності дитини доцільно згадати твердження педагога В.О. Сухомлинського, який підкреслював, що «виховання – це не який-небудь спеціальний, штучно організований «захід», це насамперед спосіб життя» [71, с.458].

На нашу думку, ця теза чудово відображає «суцільний» характер впливу сім'ї на становлення та розвиток особистості дитини, зокрема для виховання дитини виключно важливе значення має не лише характер взаємин у сім'ї, а також такі важливі характеристики як: частота, модальність, спрямованість,

які у сукупності створюють особливий, проте не завжди усвідомлюваний контекст, через який заломлюються вербальні впливи, зокрема настанови, поради тощо.

Отже, можна зробити підсумок, що система сімейного виховання складає лише «верхівку айсберга», який визначається багатofакторним формувальним впливом сім'ї на дитину, що включає у себе весь комплекс дитячобатьківських взаємин та інших змістово-структурно-динамічних характеристик сім'ї, яка включає у себе як усвідомлювані настанови і разом з ними цілеспрямовані впливи батьків, а також такі чинники, які здебільшого є неусвідомлюваними, але попри це здійснюють значний вплив на розвиток особистості дитини.

Аналізуючи особливості виховання у сім'ї, то варто зазначити, що наприкінці ХХ століття у соціумі відбулася зміна виховної парадигми – від ставлення до дитини як до об'єкта виховання до гуманістичної установки на сприйняття її як суб'єкта виховання і рівноправного учасника взаємостосунків з урахуванням її позиції як активного учасника цих стосунків.

Сучасна психологічна наука розглядає виховання як двобічний процес, який визначається як двохсторонній процес, який з одного боку ґрунтується на тому, що дитина засвоює готовий соціальний досвід, а з іншого боку дитина сама активно включається у соціальне середовище, активно перетворюючи його, а також при цьому засвоює активно і вибірково з усього накопиченого досвіду людства те, що є співзвучним її внутрішнім інтересам [72, с.19].

Таким чином, дитина стає суб'єктом виховання у процесі свого розвитку. Розглянемо детальніше основні феномени, які характеризують сферу дитячо-батьківських взаємовідносин, насамперед, стилі батьківського виховання, батьківське ставлення в контексті розуміння того, які передумови вони створюють для становлення «Я дитини», розвитку її ідентичності.

Особливості вибору стилю сімейного виховання залежить від багатьох чинників, зокрема основними з них є: характер емоційних ставлень батьків до дітей, рівень психологічної готовності до спілкування батьків і дітей, а також спрямованості виховного впливу. Всі ці елементи, утворюють цілу

систему виховання, яка включає у себе усвідомлення мети виховного процесу, завдань виховання, а також цілеспрямоване використання прийомів та методів, з усвідомленням того, що дозволяється, а що заборонено по відношенню до дитини. Підсумовуючи, можна зазначити, що стиль виховання батьків включає у себе набір методів, способів реалізації різноманітних виховних впливів, що ґрунтуються на комбінації індивідуальних особистісних факторів [67, с.103].

У психологічних дослідженнях виокремлюються наступні параметри взаємодії батьків з дитиною: автономія – контроль (Е. Schaefer, С. Маккобі та ін.), відторгнення – прийняття (О.І. Захаров, А.Я. Варга), вимогливість (С. Маккобі), ступінь емоційної близькості, прихильності (Дж. Боулбі та ін.), суворість (С. Маккобі), такі характеристики як послідовність чи непослідовність (О.І. Захаров та ін.), рівень захисту, а також повнота задоволення потреб дитини, рівень вимог до неї, міра нестійкості стилю (Е.Г. Ейдемільер, А.Є. Лічко) та чимало інших [33]. Співвідношення цих параметрів й утворює певні стилі батьківського виховання.

Таким чином, у психологічних дослідженнях наявне розмаїття трактувань стилю сімейного виховання; виокремлено значну кількість їх типів (Е. Арутюнянц, В.І. Гарбузов, Е.Г. Ейдемільер, А.Є. Лічко, Е. Schaefer та ін.) [14, с.270].

При цьому зарубіжні дослідження визначили, що численні підходи до виховання дітей є достатньо універсальними для різноманітних культур; проте науковці виокремлюють чотири основні стилі виховання, які відрізняються одне від одного рівнем виховання і любові, контролем за поведінкою дітей та їхнім вибором: зокрема авторитетним, авторитарним, ліберальним чи невключеним.

Ще одним не менш важливим аспектом дитячо-батьківських взаємин є ставлення батьків до дитини, та синонімічні до цього поняття, зокрема батьківські настановлення або позиції (А.Я. Варга, О.А. Карабанова, Е.Г. Ейдемільер та ін.). Під ставленням батьків до дітей розуміють цілісну

систему різноманітних почуттів до дитини, поведінкових стереотипів, що використовуються у спілкуванні з нею, особливостях сприйняття і розуміння характеру й психічних властивостей дитини, а також її вчинків (В.В. Сатир, В.В. Столін) [57].

Під батьківськими настановами розуміють установки і відповідну поведінку, яка характеризує ставлення до дітей загалом.

В структурі батьківського ставлення виокремлюють три важливих складових, зокрема:

- 1) інтегроване емоційне прийняття або відторгнення дитини;
- 2) міжособистісну дистанцію у спілкуванні з нею;
- 3) форму і напрямок контролю за поведінкою.

Зокрема, кожний вимір батьківського ставлення можна розглядати як співвідношення у різній пропорції таких компонентів як: емоційний, когнітивний і поведінковий [56].

Особливості формування певного типу батьківського ставлення визначаються рисами й особистісними якостями батьків, фізичними та психологічними і статевими особливостями дитини, а також особливостями подружніх взаємин, соціокультурними характеристиками, а також етологічний фактор.

Варто зазначити, що основою, яка закладає підґрунтя для подальшого особистісного розвитку дитини є емоційне ставлення батьків до дитини. В контексті емоційних ставлень батьків до дитини виокремлюються варіанти від безумовно позитивного до негативного полюса, а саме:

– емоційне прийняття дитини, яка ґрунтується на безумовності до дитини, і разом з тим передбачає диференціацію особистості дитини та її поведінки батьком або матір'ю і є максимально сприятливим для розвитку дитини, адже в кінцевому результаті буде забезпечувати повне задоволення її потреб у безпеці, захисті, любові чи турботі.

– умовне емоційне прийняття особистості дитини (це любов, яка зумовлена досягненнями, перевагами і поведінкою дитини), що у результаті буде викликати у дитини почуття тривоги та невпевненості.

– амбівалентне емоційне ставлення до дитини (таке ставлення включає у себе наявність позитивних і разом з тим негативних почуттів, ворожості і любові).

– індиферентне ставлення батьків до дитини (воно формується на байдужості, емоційній холодності, дистантності, а також низькій емпатії). В основі такого ставлення батьків до дитини лежить несформованість батьківської позиції, інфантильність та особистісна незрілість.

– приховане емоційне відторгнення (ігнорування, негативне ставлення).

– відкрите емоційне відторгнення дитини.

Дослідниця О.В. Удова, зокрема визначає чотири типи ставлення батьків до тієї, які формуються на основі усвідомлення власного ставлення до дитини та ступеня міри її прийняття [17, с.18].

Зокрема, розглядаючи тип «розумне прийняття» варто відзначити, що для нього характерним є високий рівень прийняття особистості дитини, яке ґрунтується на позитивному і дружньому усвідомленому ставленні, а також рівнем задоволеності існуючими відносинами. При цьому важливим є той факт, що батьки у свою чергу адекватно і неупереджено оцінюють поведінку дитини та її вчинки.

Наступним важливим типом у ставленні батьків до дітей є так зване «нерозумне прийняття». Для такого типу характерний високий рівень безумовного прийняття дитини, що поєднує у собі такі елементи як низька міра усвідомлення та задоволення такою взаємодією, а також рівень задоволення цією співпрацею і характеризується відсутністю критичності (оцінюються лише позитивні якості і характеристики дитини).

Наступним типом дитячо-батьківських відносин є тип «розумне відторгнення», для якого характерними є такі складові як неприйняття

дитини, зокрема здебільшого на емоційному рівні, а також усвідомлюване незадоволення дитиною. Також для цього типу характерні: надмірна вимогливість до дитини, суворість у вихованні, критичність, тощо. Батькам, які наслідують даний тип взаємовідносин характеризуються низьким рівнем прийняття дитини, а також повним відторгненням на емоційному рівні, дистанцією, тощо [67, с.103].

Проаналізувавши численні дослідження, варто зазначити, що об'єктом психолого-педагогічних досліджень був безпосередній вплив різних типів батьківського ставлення на розвиток особистості дитини. Підсумовуючи вищезазначене, можна стверджувати, неприйняття дитини на емоційному рівні, особливо в старшому дошкільному віці, виступає причиною формування в неї різноманітних психологічних проблем, які часто пов'язані із становленням образу власного Я, із рівнем самооцінки, прийняттям дитиною своєї особистості та інших складових ідентичності. Аналізуючи сучасні дослідження, варто відзначити, що проблема емоційного неприйняття дитини є частим явищем, і носить соціальний характер.

Науковець Ю.Ф. Акименко, який займався дослідження батьків до дітей дійшов висновку, що у більшості батьків існує проблема прийняття дитини такою, якою вона є, що свідчить порушення емоційного компоненту ставлення [2, с.19].

Разом з тим поряд з батьківським ставленням важливою для визначення сфери взаємостосунків батьків і дітей є батьківська позиція, яка відображає здебільшого когнітивний аспект, зокрема уявлення батьків про дитину, погляди на виховання тощо. Що стосується дитячо-батьківських взаємин то варто відзначити, що важливим є узгодженість або неузгодженість позицій батьків по відношенню до дитини. Дуже частою є така проблема, як неспівпадіння уявлень батьків про ідеальну дитину, і часто це стає причиною сімейних конфліктів та суперечок [17, с.250].

Аналізуючи наукові дослідження, варто відзначити, що доволі часто причиною конфліктів виступають різноманітні стереотипи у вихованні,

зокрема такі як застарілі погляди у вихованні, вплив соціуму, родичів, та старшого покоління. При цьому, вплив навколишнього середовища на світогляд батьків призводить до того, що в них починають формуватися певні установки щодо взаємин з дітьми (наприклад, «Чим частіше сварити, тим більше користі»). Ці установки часто виявляються у мові та поведінці батьків, і сприймаються дітьми як прояв нелюбові.

Здебільшого установки батьків, які формуються під впливом соціального середовища бувають як усвідомлюваними так і не усвідомлюваними, але разом з тим вони впливають на становлення і розвиток особистісних структур особистості дитини.

Таке явище як відторгнення часто виступає джерелом загрози цілісності власного образу Я у взаємовідносинах батьків і дітей. Виходячи з вищезазначеного можемо стверджувати, що неприйняття, нехтування батьками дитини створює негативні умови для відчуття нею своєї емоційної безпеки. Зокрема, відчуття емоційної безпеки й цілісності свого Я виступають основою ідентичності особистості; відповідно, загроза цій цілісності ускладнює процес становлення ідентичності дитини [19].

Аналізуючи дані психологічних досліджень, можемо відзначити, з одного боку, значний їх обсяг з питань дитячо-батьківських відносин, а з іншого боку – певну неузгодженість. Так, численні дослідження у психолого-педагогічній літературі визначають різновиди типологій дитячо-батьківських стосунків (А.Я. Варга, В.І. Гарбузов, Е.Г. Ейдемільер та ін.) свідчить про те, що виокремлені типи цих стосунків інколи перетинаються, при цьому відсутня єдине підґрунтя для їх класифікації [11, с.200].

В результаті цього часто спостерігається суперечність, яка характеризується кількістю описів даної психологічної реальності і недостатністю її теоретичного узагальнення, що в результаті ускладнює та унеможлиблює можливість вибору адекватної практичним завданням системи діагностики та впливу на ці стосунки.

Зокрема, параметр включеність суб'єкта у дитячо-батьківські взаємини виокремлюється науковцями з позицій з аналізу закономірностей розвитку цих взаємин в процесі дорослішання дитини. Так, спочатку дитина перебуває у злитті зі значущими для неї іншими дорослими; а у подальшому відбувається розвиток у напрямку відокремлення, автономізації дитини і батьків та збільшення дистанції між ними, що супроводжується побудовою нових зв'язків (А. Валлон, Л.С. Виготський та ін.).

При цьому варто відзначити, що процес відокремлення дитини від батьків у процесі її дорослішання є необхідною умовою її благополучного розвитку (А.С. Співаковська, З. Фрейд та ін.) [68]. Феномен «злиття – відокремлення», який існує у взаєминах членів сім'ї, відображається у таких поняттях як «злиття/самоідентифікація» (Ф. Перлз), «межі підсистем» в структурному та системному підходах до сім'ї (С. Мінухін та ін.), різна якість параметру включеності відображена у поняттях «батьківська любов» (К. Роджерс, Е. Фромм] та ін.), «глибока прихильність» (Дж. Боулбі, В.В. Столін), «прийняття» (А.Я. Варга, О.І. Захаров), «емоційна близькість» (В.В. Столін) [70, с.18], та полярних їм – «автономія» (Е. Schaefer та ін.), «відокремленість» (В.С. Мухіна та ін.).

Така характеристика як параметр включеності характеризує глибину стосунків дитини та батьків, і виступає двостороннім процесом участі суб'єктів дитячо-батьківських стосунків: зокрема батьки беруть участь у житті дитини, дитина – у житті батьків, при цьому міра їх участі може бути різною, але при цьому вона є взаємообумовленою [40].

Отже, параметр включеності відображає міру співучасті суб'єктів дитячо-батьківської взаємодії у стосунках (від повного відділення і дистанції до повного злиття їх особистісного простору), а також суб'єктивну психологічну відстань між ними.

Ще одна характеристика, яка прослідковується у взаєминах батьків і дітей є поняття «відповідальності» (М. Мід), «влади» (В.Н. Дружинін),

«авторитетності» (С.В. Ковальов, А.С. Макаренко та ін.), «контролю» або «директивності» (С. Броді, Л.І. Вассерман та ін.) [28; 30; 19].

Першочергово у взаємовідносинах батьків і дітей особистість дитини виступає об'єктом виховання, яка знаходиться під наставництвом дорослого, а батьки як правило домінують. Така якість як цілеспрямоване керівництво батьками життям дитини, є однією з функцій батьківського виховання, яка дозволяє їм займати провідну позицію по відношенню до дитини. Проте, зустрічається і позиція рівності, коли дитина виступає активним суб'єктом виховання за науковцем В.О. Сухомлинським [71, с.250].

Проте бувають ситуації коли педагоги і психологи відзначають таку взаємодію між батьками і дітьми, при яких дитина виступає в ролі жертви, і з боку здійснюється психологічний контроль.

Науковець П.Г. Семеновою-Полях, зазначає, що у процесі розвитку дитячо-батьківських стосунків через різні причини може відбуватися фіксація на певній мірі вираженості параметра, і тоді стосунки стають дисфункційними для дитини [60, с.20]. Зокрема, основним критерієм сприятливого батьківського ставлення є гнучкість, яка відповідає вимогам дитячого віку і актуальній ситуації взаємодії, що все ж не виключає певної послідовності.

Отже можна підсумувати, що ставлення батьків до дитини значною мірою визначає її образ Я, яка виступає провідними складовими ідентичності. При цьому батьки впливають на формування Я-образу і формують її самоповагу до самої себе, при цьому транслуючи їй не лише свої очікування і ставлення, але й «озброюючи» дитину конкретними оцінками і стандартами виконання тих або інших дій, цілями, до яких треба прагнути, зразками й ідеалами, на які варто рівнятися [69, с.19].

Всі вищезазначені норми, ідеали, стандарти та очікування, визначені у контексті сімейного виховання, а також у намірах контролю з боку батьків. Ще одним аспектом формування ідентичності дитини, який пов'язаний із формуванням цінностей дитини, і їхні основи закладаються в сім'ї.

В багатьох вітчизняних дослідженнях чудово висвітлений той факт, що відсутність моралі та негативні цінності батьків мають прямий вплив на формування світогляду дитини, адже, чимало дітей, які мають девіантну поведінку є вихідцями з сімей, в яких зловживання спиртным і аморальні вчинки, постійні чвари і бійки є звичайним постійним явищем [8, с.90].

При цьому, активно долучаючись до системи сімейних взаємовідносин і стаючи суб'єктом цих взаємин, дитина має здатність вибірково реагувати, чи відгукуватись на ті чи інші впливи, які зрештою роблять її суб'єктом власного розвитку. Це є свідченням того, що процес розвитку особистості дитини в сім'ї значною мірою зумовлюється тим, у яких взаєминах дитина може реально виступати суб'єктом оволодіння системою певних цінностей (сімейних чи родинних), при цьому вона не стає вимушеним об'єктом взаємин, у яких як правило, їй нав'язують систему цінностей [20, с.319].

Отже, аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, про те, що до основних складових взаємовідносин батьків і дітей можуть бути віднесені такі компоненти як батьківське ставлення, різновиди стилів виховання, а також характер взаємодії батьків з дитиною, які беззаперечно мають суттєвий вплив на особливості розвитку дитини, при цьому формуючи її особистість. Взаємостосунки батьків і дітей визначаються різними параметрами, зокрема зацікавленістю у спілкуванні, близькістю чи віддаленістю, включеністю у життя дитини, рівнем взаємин у дитячо-батьківських відносинах. Все це, дозволить на емпіричному рівні вивчити особливості таких взаємин.

1.2. Виховний потенціал сімейних взаємостосунків батьків і дітей

Сім'я виступає першим соціальним інститутом, місцем фізичної появи, первинної соціалізації, духовного розвитку і становлення нової цілісної особистості. Від типу сім'ї, особливостей її функціонування, характерів і особистих якостей батьків залежить те, якою буде вихована ними дитина. Особливо на формування особистості маленької людини впливає стиль виховання, обраний батьками.

Соціальний інститут сім'ї у порівнянні з іншими соціальними інститутами має свої певні особливості, які мають значний вплив на формування особистості. Як відомо дошкільний вік є найбільш сензитивним для засвоєння провідних виховних впливів, адже саме сім'я виступає об'єднуючою ланкою між дитиною і суспільством, і саме вона формує мікрокультуру, спосіб життя, основоположними елементами якої є цінності й елементи культури суспільства.

Аналізуючи сучасну середньостатистичну українську сім'ю, можна зазначити, що доволі часто вона не має можливості повною мірою реалізувати виховний потенціал. Здебільшого, це пов'язано не лише із особливостями суспільного виховання, але і також з негативними змінами в самій сім'ї чи родині: зокрема такими факторами можуть виступати низький рівень інтеграції між усіма членами родини, конфлікти у стосунках між батьками, а також різноманітні порушення емоційних зв'язків між батьками і дитиною. Всі ці фактори ускладнюють процес засвоєння дитиною норм поведінки, моральних принципів, що у кінцевому результаті призводить до порушень і деформацій у розвитку дитини.

Значний виховний вплив на дитину має також емоційний потенціал сім'ї. Поєднуючись з провідними ідейними настановами батьків емоційні фактори виступають основною передумовою розвитку моральної гідності дитини та формуванням моральних норм та культури. Науковці зазначають, що на основі позитивного оціночного ставлення батьків до дітей формується емоційно-ціннісне ставлення дитини до себе, до образу свого «Я», а також формується потреба у отриманні поваги від оточуючих [16, с.102].

Важливим завданням для забезпечення оптимізації процесу сімейного виховання, є розкриття і визначення того, яким чином формуються духовні потреби дитини, зокрема у контексті поваги до дитини. Висока результативність виховних впливів забезпечується знаннями батьків основних психологічних особливостей становлення дитини, вікових змін, криз розвитку. Зокрема така результативність проявляється у позитивному

емоційному ставленні дитини до батьків, прагненням дитини відповідати моральним уявленням дорослого, а також їх зразковою поведінкою. При цьому, важливим є той факт, що така поведінка проявляється не лише у присутності дорослих, але і за їх відсутності.

В залежності від того, яка насиченість спілкування відбувається між членами сім'ї, і від того які переважають емоції позитивні чи негативні формується самопочуття дитини, а також її світосприйняття та усвідомлення сформованого образу дорослого [66, с.212]. Саме з тих особливостей, якими відзначається найбільш типова гама переживань членів родини, їх настроїв, афектів, емоційних контактів, проявів любові й поваги один до одного, і складається психологічний клімат сім'ї як мікроколективу.

Ще одним потужним виховним впливом у взаєностосунках у родині є психологічний клімат. Від того яка атмосфера панує у сім'ї, який рівень морального обличчя батьків значною мірою залежать спрямованість активності дитини, а також формується її позитивне або негативне самопочуття, характер особистісних очікувань підростаючої особистості щодо оточуючих людей.

Як зазначають науковці, під впливом так званого «теплого» сімейного клімату, для якого характерна особистісна форма спілкування дітей і дорослих, у дітей прослідковується висока сприйнятливність до виховних впливів дорослих [29, с.78]. Діти, які виховуються в сім'ях із таким кліматом, добре контактують з однолітками, виявляють доброзичливе ставлення до них, правильно реагують на вимоги вихователів у закладі дошкільної освіти чи у школі. І у випадку, коли діти виховуються у так званих «неблагополучних» сім'ях у поведінці дітей, переважають негативні емоції, а також упереджене, у більшості випадків недоброзичливе ставлення до оточуючих. Також такі діти схильні до афектів, що досить часто призводить до конфліктів з оточуючими [31, с.9].

Ще одним негативним фактором, який впливає на емоційний стан дитини та її самопочуття є розлади у взаємовідносинах між самими батьками.

Адже у таких родинах у більшості формуються так звані конфліктні переживання, які є наслідком формування у свідомості дитини протилежного ставлення до близьких їх людей.

Зокрема, такі емоційні фактори важливі не лише тим, що вони посилюють чи послаблюють виховні впливи, разом з цим у певному емоційному ставленні дорослого до предметів чи явищ навколишнього світу закладено для дитини їх сенс та ціннісне значення. Наприклад, ті фактори через які дорослі, зокрема батьки хвалять, оберігають, заради чого витрачають сили, чим захоплюються, через що страждають, в подальшому стає предметом переживань самої дитини. Отже, можна зробити висновок, що в залежності від того, які емоції переживатиме дитина в перші роки життя, буде залежати у майбутньому образ власного «Я», а також соціальна значущість дитини.

У численних дослідженнях, діти важко приймають на свій рахунок не тільки розмови між дорослими, а також їхня поведінка. Зокрема, як відомо всі ці переживання, які проживає дитина, відтворюються у сюжетних іграх де діти відтворюють поведінку дорослих. Великий педагог К.Ушинський у своїх працях розкриває глибокі психологічні спостереження за грою дітей дошкільного віку, розкриваючи зміст ігрової діяльності, і при цьому демонструючи важливість її значення для морального розвитку дитини [73, с.512].

Не менш важливим елементом виховного впливу на дитину є також формування духовних потреб дитини, починаючи з самого малечку. Формування таких потреб дійснюється знову-таки через вплив на емоційну сферу дитини. Беззаперечно, що позитивне емоційне ставлення батьків до дитини, постійні схвалення та заохочення її до власної активності, в процесі якої максимально проявляються нахили та здібності, обов'язково приведе до підвищення рівня емоційно-ціннісного ставлення дитини до себе. При цьому постійно підтримуючи сформований рівень самоповаги, який формувался у родині, в подальшому стане однією з провідних соціальних потреб у житті

дитини. У випадку, коли впливи оточуючого середовища, мають негативне забарвлення, це може призвести до зниження відчуття самоповаги до самої себе [79].

Аналізуючи численні праці науковців, варто зазначити, що дитяча структура самосвідомості, яка уже сформувалась, здійснює неабияких вплив на всю подальшу її поведінку [33]. При цьому у дитини основним мотивом виступає прагнення зберегти почуття власної гідності, яке вже сформувалось і розвинулось у неї.

Бажання дитини зберегти набутий рівень самоповаги, дозволяє дитині відмовитися від багатьох спокус, які оточують дитину. Переживання дитиною почуття власної гідності стає тією спонукальною силою, яка активізує її діяльність, спрямовану на задоволення потреби у шанобливому, уважному, одним словом, ціннісному ставленні до себе оточуючих.

Коли дитина відчуває позитивне ставлення зі сторони дорослого, вона таким чином стає залежати від дорослого [27]. У випадку, коли дорослий ставить більш високі моральні вимоги до дитини, то в неї виникає бажання подолати суперечність між самооцінкою і оцінкою її близьким дорослим, здебільшого батьками. З однієї сторони, така суперечність відбиває рівні оціночного ставлення до дитини дорослого, а з іншого боку є показником, який вказує на рівень зростання її самоповаги.

В результаті підвищення моральних вимог до дитини, яка постійного прагне відчувати потребу у позитивному ставленні, змінюється і сам характер взаємодії, така взаємодія у більшості випадків стає напруженою, і має негативне емоційне забарвлення.

При цьому такий характер взаємодії між дитиною і дорослим, у ході якої якої дитина переживає «девальвацію» власної цінності і при цьому виявляє моральну активність з бажанням відновити попередній рівень емоційного ставлення дорослого до себе, виступає одним із найбільш ефективних механізмів виховного впливу на дитину.

Зокрема, психологічний клімат у сім'ї, який відображається на характері спілкування з дітьми, рівні інтересу до них, їхніх проблем, піклуванні та увазі до них, є суттєвим чинником формування морального обличчя дитини. Чим менше ласки, піклування і тепла одержує дитина, тим повільніше формується як особистість, тим більше схильна до пасивності й апатичності, тим вища ймовірність формування у неї слабого характеру. Дружні стосунки, тепла сімейна атмосфера, в якій росте дитина, сприяють формуванню почуття особистої захищеності, впевненості в собі, оптимізму [63, с.87].

На формування особистості дошкільника впливає і склад сім'ї. Дитина, у вихованні якої, крім батьків, беруть участь бабусі і дідусі, більше здатна до співчуття, доброзичливіша, однак менш самостійна і наполеглива, їй бракує організаторських здібностей.

Вплив родичів на розвиток дитини залежить від того, як вона ставиться до них, оцінює їх. Прихильність дитини до рідних виражається у бажанні бути поруч (особливо, коли дитина хворіє або переживає страхи, налякана), гратися з ними, зробити їм приємний подарунок, у співпереживанні радощам і смуткам батьків. Ці почуття діти реалізують і у малюнках, висловлюваннях.

Особлива роль у сімейному мікросередовищі дитини належить матері, оскільки їй віддають перевагу діти всіх вікових груп. Важливе значення мають також стосунки з батьком, братом, сестрою, дідусем і бабусею, нерідко – з далекими родичами.

1.3. Стилi сімейного виховання та їх вплив на розвиток і становлення особистості дитини

Як відомо, у кожній сім'ї існує певна система виховання, яка відрізняється одна від одної і включає у себе цілеспрямовані виховні впливи, які здійснюють батьки дітьми задля формування тих чи інших якостей і умінь у дітей. Стель сімейного виховання визначається сукупністю способів спілкування з дитиною, використанням тих чи інших методів чи прийомів у

вихованні, батьківською строгістю, контролем і наявністю емоційної підтримки дитини. Науковці визначають поняття стилю як спосіб взаємодії батьків та дітей, що характеризується застосуванням певних засобів і методів виховного впливу, виражається у особливій манері вербального та невербального спілкування. Один з напрямів в описі типології сімейного спілкування – вивчення батьківських установок і позицій по відношенню до дітей. В науковій літературі існують оптимальна та неоптимальна позиції батьків. При цьому оптимальна батьківська позиція відповідає таким вимогам як: адекватність, прогностичність та гнучкість.

Поняття адекватності батьківської позиції визначається як уміння батьків бачити і розуміти індивідуальність своєї дитини, помічати в її душевному світі зміни. Гнучкість як характеристика батьківської позиції визначається як здатність перебудови впливу на дитину в процесі її дорослішання і у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї чи родини в цілому. Здебільшого, поняття прогностичності батьківської позиції свідчить про те, що не дитина має вести за собою батьків, а, навпаки, поведінка батьків по відношенню до дитини має випереджати утворення та формування нових психічних процесів та особистісних якостей дітей. У науковій літературі існує спроба описати спілкування в сім'ї виходячи із тих ролей, які виконує дитина. Як відомо, ролі дітей чітко простежуються у сім'ях, у тому випадку коли позиції батьків втрачають свою гнучкість і адекватність [74].

Зокрема, до найбільш типових ролей, відносять наступні:

– Перша дитяча роль - «цап відбувайло». Вона виникає у сім'ях, коли проблеми подружжя батьків переносяться на дитину. Дитина виступає так званим бар'єром між емоціями батьків, і неприязню, яку вони насправді відчують одне до одного;

– Наступна дитяча роль носить назву - «кумир сім'ї». Така роль виникає у випадку, коли батьки не відчують один до одного ніяких почуттів, а відсутність почуттів одне до одного заповнюється перебільшеною турботою про дитину, а також перебільшеною любов'ю до неї. При цьому присвоєннят

дитині ролі «кумира сім'ї» може характеризуватися суперництвом між дорослими, кожний з яких, демонструючи турботу про дитину, намагається утвердити своє верховенство у сім'ї або уявне співробітництво;

– Дитяча роль «бейбі». Дитина, яка перебуває у такій як правило віддалена від батьків, її особистість витісняється з сімейної спільності, основною роллю її є лише роль дитини, від якої нічого не залежить, і думка якої нічого не значить. Як правило, така роль існує тоді, коли подружжя відчуває сильну близькість одне до одного;

– Наступною роллю дитини є «детектив». Вона існує у сім'ях, в яких переважають дисгармонійні стосунки, у родинях де постійного спостерігається негативний вплив на дітей і як наслідок такі діти відчувають конфліктну, напружену атмосферу в родині [78]. Діти при цьому виконують роль «детектива», адже вони намагаються з'ясувати прихльвану сутність батьківських взаємин, і у результаті приходять до переконання, що вони є причиною проблем батьків, і відчувають при цьому завжди почуття провини. Іноді це може призводити до суїцидальних думок, а також до розвитку різноманітних соматичних захворювань;

– Наступною роллю дитини є «рятівник сім'ї». Така дитяча роль підсвідомо викликає у агресію, нервові розлади, спроби самогубства, з метою начебто зберегти родину. При цьому носій таких симптомів виступає як «ідентифікований пацієнт» – проблеми якого змушують усіх членів родини об'єднатися. При цьому дитина виступає як виконавцем неусвідомлюваної патологізуючої ролі і сприяє інтеграції дисгармонійної сімейної системи, при цьому зазнає її психотравмуючого впливу;

– Ще однією дитячою роллю є «жахлива дитина». Здебільшого така роль характерна для сімей, в яких формується так званий фетиш, який полягає у поганій поведінці дитини і бажанню дорослих перекласти один на одного провини за проступки дитини, та її незадовільну поведінку. Адже, таким чином, батьки підсвідомо намагаються самоствердитись у сім'ї, при цьому проявляючи агресивне ставлення до дитини;

– І останньою роллю дитини є «скарб». Дитина у таких родинях стає особистим кумиром для когось із батьків. Присутність такої ролі свідчить про суперництво між дорослими за увагу дитини, або ж про ізоляцію когост із батьків, що свідчить про відсутність емоційного тепла у сім'ї. Дослідниця Т. Кулікова використовує поняття «дисфункціональні коаліції», що свідчить про те, що один з батьків утворює стійку коаліцію з дитиною проти іншого (дистанційного) [34, с.230].

Існує велика кількість типів сімейного виховання та їх класифікацій, ми розглянемо найпоширеніші з них, які зустрічаються в реальному житті.

За сонову ми розглянемо класифікацію А. Лічко, який виокремив 8 типів [12, с. 420]:

1. Емоційне відторгнення – у таких родинях батьки майже не проявляють емоцій до дитини, в результаті чого така дитина у свою чергу дуже швидко перестає проявляти емоції до батьків. У майбутньому такі виростають закритими, замкненими, з надзвичайно бідним спектром емоцій та низькою самооцінкою.

2. Жорстоке ставлення – доволі часто супроводжується емоційним неприйняттям чи відторгненням. При цьому жорстокість не обов'язково може бути фізичною, але і психологічною. Діти, які зазнають такої жорстокості, а подальшому демонструватимуть як порушення особистості так і високий рівень агресивності.

3. Підвищена моральна відповідальність – у цьому випадку батьки покладають великі налії на дитини, які колись самі не реалізували. У таких дітей спостерігається бідна емоційна сфера, вони не вміють проявляти власні емоції та почуття.

4. Суперечливе виховання – виникає у тому випадку коли батьки не можуть домовитись з приводу того, як виховувати дитини і які підходи використовувати. В майбутньому такі діти виростуть лицемірним та тривожними.

5. Гіпопротекція – такий тип виховання характерний для батьків, які абсолютно не здійснюють контролю над дитиною, не цікавляться її життям. Виростаючи такі діти доволі часто потрапляють під чужий негативний вплив.

6. Гіперпротекція (гіперопіка) – на відміну від гіпопротекції цей тип виховання характерний для батьків, які намагаються контролювати кожен крок дитини, часто огороджують від впливу зовнішнього світу. В майбутньому такі діти виростають егоїстами, яким складно нормально влитись до будь-якого колективу.

7. Іпохондричність – такий тип виховання розвивається в тих сім'ях, де дитина довгий час хворіла важкими захворюваннями, і як наслідок всі взаємовідносини у родині побудовані на самопочутті дитини, її стані. Такі діти виростають у подальшому егоцентричними та самозакоханими [8, с.90].

8. Любов – це той тип виховання, який є оптимальним, адже ґрунтується він на прийнятті дитини, підтримці, врахуванні її інтересів.

В психолого-педагогічних дослідженнях науковці пропонують ще одну класифікації до типів сімей:

1. Сім'ї, які поважають дітей. У таких сім'ях дітей люблять та поважають. При цьому батьки знають, чим дитина цікавиться, що її турбує, зважають на її думку і переживання, а також намагаються тактовно допомогти. Науковці вважають, що такі сім'ї є найбільш благополучними для виховання. Діти у таких родинах виростають щасливими, ініціативними, незалежними, дружелюбними. Взаємовідносини між батьками і дітьми будуються на потребі у постійному спілкуванні, відвертості.

2. Чуйні сім'ї. Взаємостосунки між батьками і дітьми є начебто нормальними, але існує так звана дистанція, яку ні батьки, ні діти намагаються не порушувати. У таких сім'ях діти знають своє місце, а також слухають батьків. В майбутньому діти виростають слухняними, чемними, доброзичливими, але майже не ініціативними, доволі часто не мають власної думки, залежні від думки інших. Зовні може здатися, що стосунки

благополучні, але деякі глибинні, сокровенні зв'язки можуть порушуватися [5, с.220].

3. Матеріально-орієнтовані сім'ї. Головна увага тут приділяється матеріальному благополуччю, подарункам, увазі, яка вимірюється грошовим еквівалентом. Дітей з раннього віку привчають дивитися на життя прагматично, у всьому бачити певну вигоду на свою користь. Їх примушують добре навчатися з єдиною метою – вступити до закладу вищої освіти, щоб у майбутньому отримати хорошу роботу і зарібок. Духовний світ таких батьків та дітей збіднений. При цьому у більшості випадків інтереси та бажання дітей не враховуються, а заохочується виключно «вигідна» ініціативність. У таких сім'ях діти дуже рано дорослішають, але це не свідчить про соціалізацію в широкому розумінні цього слова. Батьки намагаються застерегти дітей від небезпек, забезпечити їх майбутнє, батьки прирікають дітей на ряд обмежень і страждань.

4. Ворожі сім'ї. У таких родинах до дітей проявляється неповага, недовіра, і досить часто тілесні покарання. Діти виростають замкненими, недружніми, часто погано ставляться до батьків, не знаходять спільної мови з однолітками, не люблять садок, школу, можуть тікати з сім'ї. У дітей, які виховуються у таких сім'ях з'являються захоплення, які можуть шкодити навчанню, а у деяких випадках з аморальними вчинками. У таких ситуаціях важливо, щоб батьки прагнули розібратися в мотивах поведінки дітей, проявляли повагу до їхніх аргументів, а не просто засуджували їх.

5. Антисоціальні сім'ї. Це, скоріше, не сім'ї, а тимчасові притулки для дітей, яких тут не чекали, не люблять, не приймають. У таких родинах батьки ведуть аморальний спосіб життя: пиячать, крадуть, б'ються, погрожують один одному і дітям. У більшості випадків батьки займають конфліктну позицію, і не рахуються із власними недоліками. Це проявляється у повсякденному дитті у нервозності, запальності, нетерпимості до іншої думки [6, с.180]. Досить часто гострі конфлікти виникають через нерозуміння і неприйняття дорослими переживань дітей, що у результаті призводить до

двостороннього відчуження. Вплив на особистість дитини у таких сім'ях вкрай негативний, і у більшості випадків діти з таких родин беруться під опіку держави.

Таким чином, можна зробити висновок що стиль і тип виховання, а також характер взаємин між батьками і дітьми змінюється не тільки в часі, але й у просторі. Натомість дисгармонійні стосунки у сім'ї та деструктивні особистісні характеристики батьків завжди здійснюватимуть негативний вплив на благополуччя та емоційний стан дитини, що у результаті призведе до того, що дитина не зможе задовільними основні потреби, такі переживання викликать стан внутрішньої напруги, а також негативно впливатимуть на благополуччя дитини і слугуватимуть джерелом соматичних розладів, деструктивних переживань [17, с.250].

Для того, щоб створити потрібні умови для розвитку гармонійної особистості, важливо враховувати ряд особливостей: дитина впершу чергу є особистістю, яка розуміє, що таке сім'я, яка її роль, при цьому дитина по іншому може оцінювати події, явища, ситуації. Кожна дитина розвивається під впливом поведінкових особливостей батьків, подружніх та батьківсько-дитячих стосунків. Отже, становлення і розвиток особистості, яке відбувається в умовах сім'ї більшою мірою залежить від стилю виховання, який використовують у вихованні батьки, адже саме батьки проектують траєкторію індивідуального розвитку власної дитини.

1.4. Особливості неадекватного ставлення батьків до дітей, їх види та характеристики

Дослідник В. Гарбузов зазначив, що вирішальну роль виховних впливів на формування особистості дитини відводиться типу виховання, яке панує у кожній сім'ї [14, с.270]. Зокрема, він виділив три типи такого виховання.

Перший тип, це виховання за типом А, яке побудоване на неприйнятті, а також емоційному відчуженні. Зокрема, для родин, які використовують цей

тип виховання характерним є неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, і постійним нав'язуванням дітям єдиного начебто правильного типу поведінки. При цьому, науковець зазначає, що тип виховання А доволі часто поєднується з повним потуранням дитині.

Наступним типом, є виховання за типом В, по іншому його ще називають гіперсоціалізуючим. Здебільшого, цей тип виховання виражається у тривожності та недовірі батьків, по відношенню до здоров'я у власної дитини, а також в очікуванні успіхів у будь-якій діяльності, соціальному статусі серед ровесників.

І останнім типом виховання, є виховання за типом С, яке побудоване на егоцентризмі, та культурі дитини, при цьому у більшості випадків, потреби та інтереси інших членів родини не враховується.

У психолого-педагогічних дослідженнях науковцями було виокремлено основні причини неадекватного ставлення батьків до власних дітей, що у результаті негативно позначається на їх особистісному розвитку [51, с.190]. Зокрема, основними причини такого ставлення є: неузгодженість сформованих установок та дій батьками, психологічна та педагогічна некомпетентність, різноманітні стереотипи щодо виховання, особистісні та індивідуальні характеристики батьків, а також типи взаємовідносин у подружжі, що існують у різних родинах.

Наукові роботи Монахова А.Ю, констатують той факт, що стосунки між батьками та дітьми часто взаємопов'язані з аналізом структури сім'ї. Автор виділяє три можливі варіанти побудови сім'ї: традиційна (патріархальна), дітоцентрична і подружня (демократична), розглянемо детальніше кожен з них [38, с.217]. Традиційна сім'я побудована таким чином, що у ній простежується формування поваги до авторитету старшого покоління та дорослих, при цьому педагогічний вплив здійснюється по вертикалі-зверху вниз з постійним підпорядкуванням. В результаті такого виховання, діти

виростають безініціативними, не гнучкими у спілкуванні та комунікації, і виходять виключно із уявлення про належне.

Дитиноцентрична сім'я погобудована на тому, що головним завданням батьків є забезпечення «щастя дитини», і всі члени родини існують виключно для такої дитини. На відміну від патріархальної сім'ї вплив здійснюється навпаки починаючи знизу вгору, тобто від дитини до батьків, і все виховання будується на основі «симбіозу» дитини і дорослого. Як підсумок у таких дітей здебільшого надто висока самооцінка, виражена власна значущість. Проте, це негативно позначається на комунікації з соціумом і призводить до частих конфліктів, що призводить до того, що у дитини формується уявлення, що весь світ налаштований вороже по відношенню до неї. Також це може призводити до соціальної дезадаптації, а також до відставання у навчанні чи розвитку.

На думку Прохоров О. виховання у таких типах сімей призводить до інфантилізму молоді, а основними причинами цього явища є спільне пживання дитячого та батьківського поколінь; зменшення кількості дітей у сім'ях, а також безперервні зміни у системі освіти [46, с.57].

При цьому, часто використовувані методи у вихованні дітей батьками, є дещо суперечливими та неузгодженими. Все це призводить до того, що у дітей не виникає бажання засвоювати соціально прийнятні форми поведінки, не формується поняття самоконтролю, а також відсутнє почуття відповідальності.

Найбільш негативно позначається на формуванні особистості дитини використання змішаного стилю виховання, для якого характерні неузгодженість дій, суперечливість установок батьків, непередбачувані реакції зі сторони батьків, адже це позбавляє відчуття стабільності у дитини, а також провокує формування почуття тривожності.

У психолого-педагогічній літературі спостерігається такий феном, як повторення стилю виховання батьками, який використовували у дитинстві по відношенню до них. Це у свою чергу, є проекцією батьківського ставлення та

керування поведінкою дитини при формуванні самооцінки, та власного образу Я-дитини [49, с.320]. У більшості випадків реалізовується воно, по-перше, через пряме чи непряме навіювання образу чи ставлення до себе, а по-друге, через формування у дитини певних стандартів виконання чи повторювання тих чи інших дій. У підсумку це призводить до формування певного рівня домагань, а також важливим моментом є той факт, що через контроль за поведінкою дитина засвоює різноманітні способи самоконтролю.

Основними причинами неадекватного ставлення батьків до дитини є наступні:

а) психологічна та педагогічна некомпетентність батьків, засвоєні стереотипи виховання дитини, що у підсумку призводить до деякої стихійності у процесі виховання, а також неузгодженість установок і дій батьками;

б) особистісні та індивідуальні характеристики батьків;

в) особливості взаємовідносин між подружжям, або іншими членами сім'ї, які переносяться на дитину.

Аналізуючи другу причину неадекватного ставлення батьків до дітей науковець Разумова А зазначив, що провідним у цій причині є тип тривожної матері, яка надто опікується дитиною, що паралізує її власну активність і самостійність [52, с.89].

Дослідник Є. Захарова, описуючи індивідуальні та особистісні характеристики батьків, зазначив, що у дітей, які страждають на невроз, матері також вирізняються тривожністю і невпевненістю у собі, поєднуючи це з постійною пунктуальністю, конфліктністю, нестримністю, а батьки навпаки – пасивністю, м'якістю, певною відсутністю вираженості настрою [32, с.10].

Батьки у яких спостерігається особистісні проблеми, часто використовують механізм «проекції», який полягає у неусвідомленому перенесенні власних негативних якостей та проблем на дитину. При цьому у більшості випадків такі батьки намагаються викоринити риси, які їх дратують

у дітях, не усвідомлюючи, що вони самі наділені ними. У таких батьків у ставленні до дитини формується «емоційне відторгнення», адже відбувається невідповідність ідеального образу батьків, який маскується під прихованим відторгненням. Від таких батьків, можна часто почути фрази на кшталт: «Я люблю свою дитину, але вона така ледача, неслухнянна, нерозумна, і будь-які мої прохання виконує лише тоді, коли я використовую покарання».

Не менш важливою причиною неадекватного ставлення батьків до дітей є особливості взаємовідносин, які панують між усіма членами родини.

Так, науковець О. Варга, яка досліджувала причини нічного енурезу у дітей, виявила, що невротичні синдроми у дитини є також умовно бажаними для батьків, при цьому витісняючи негаразди та непорозуміння у сфері особистих відносин [11, с.205].

У психолого-педагогічній літературі у неповних сім'ях часто матір може проектувати власні взаємостосунки з колишнім чоловіком на сина, при цьому даючи йому оцінку на основі ставлення до батька. На думку науковців О. Бодальова і В. Століна [70, с.18], якщо мати ставиться до дитини сина як до чоловіка, і постійно вимагає від нього уваги, нав'язує завжди своє товариство, це призводить до того, що такий син у подальшому виросте безініціативним, не відповідальним, тощо. У більшості випадків дисгармонійні відносини призводять до того, що часто батьки просто використовують особистість дитини для вирішення власних проблем.

Науковці, які займалися психологією таких сімей та родин, виокремили наступні форми негараздів, які спостерігаються у них:

- перша форма це суперництво, яке ґрунтується на прагненні двох або більшої кількості членів сім'ї забезпечити собі провідне становище. І боротьба за це становище і роль у родині набирає затяжного, хронічного характеру;

- наступною формою є уявне співробітництво, яке побудоване на зовнішній удаваній відсутності ускладнень у сімейних взаємостосунках, у випадку коли у родині виникають конфлікти, чи якісь хвороби;

- останньою формою негарздів є ізоляція, яка ґрунтується на психологічному відокремленні одного чи більше членів сім'ї один від одного, з якими підтримуються лише формальні стосунки, необхідні, скоріше, ділові контакти [16].

Науковець О. Добрович у своїх дослідженнях зазначає, що для дитини в такій «важкій сім'ї» доволі часто передбачені фіксовані ролі такі як: «кумир сім'ї», «мамин (татків, бабусин тощо) скарб», «жахлива дитина» тощо, які часто відображають ставлення дорослих членів сім'ї [18, с.70].

У більшості випадків наділення дитини роллю «кумира сім'ї» часто пояснюється суперництвом усіх дорослих, адже у ситуаціях коли кожний з них, демонструє виняткову турботу про дитину, а також при цьому намагається утвердити своє верховенство в сім'ї або так зване уявне співробітництво призводить до цього явища. Коли дитина грає у роль «маминоного (таткового, бабусиноного тощо) скарбу», то у такому випадку вона стає чиймсь особистим кумиром, що у більшості випадків може свідчити про суперництво між дорослими. Здебільшого таке суперництво проявляється у запитаннях типу: «Кого ти більше любиш?», «З ким би ти хотів залишитись проживати», тощо. Такого роду запитання можуть травмувати та дезорієнтувати дитину, в результаті чого дитина буде демонструвати надмірну спритність чи лицемірство. З іншого боку такі запитання говорять про ізоляцію когось із дорослих членів родини, або компенсацією прихильністю емоційного тепла у сім'ї.

Ще однією роллю, яку часто можуть приписувати дитині є роль «цяці», яка здебільшого пов'язана із ситуацією уявного співробітництва у сім'ї, коли дорослі, не вмюють і не вважають за потрібне глибоко проникати у внутрішній світ один одного, а від дитини натомість очікують порядності, слухняності у поведінці. Попри це, такі докори до дитини можуть перетворитись у її свідомості до постійного самозвинувачення, і це у свою чергу призводить до вираженої вразливості до труднощів та невдач [24, с.30].

Досить часто наслідком такого уявного співробітництва в сім'ї є роль «жахливої дитини», який побудований на тому, що з поганої поведінки дитини робиться так званий внутрішньосімейний фетиш, що парадоксально гуртує емоційно роз'єднаних людей. В таких умовах внутрішньосімейного суперництва роль «жахливої дитини» трансформується у жертвенного козла, коли, перекладаючи один на одного провину за «поганість» дитини, дорослі підсвідомо домагаються самоствердження в сім'ї, при цьому часто переносячи агресивність на дитину. Досить часто роль «жахливої дитини» може пояснюватись виправданням ізоляції когось із членів сім'ї, тобто тих, хто винен у її поганості. Нездатність та невміння батьків створити і забезпечити сприятливу для розвитку дитини виховну позицію у результаті призводить до глибоких порушень у взаєностосунках з дітьми, а також до жорстокості по відношенню до них [40, с. 212].

У психолого-педагогічній літературі, розрізняють такі види жорстокості до дітей:

- першим видом жорстокості є фізичне насильство, яке може охоплювати всі форми травм дітей, які були отримані шляхом цілеспрямованих дій батьків, а також через фізичні покарання;
- сексуальне насильство, яке здійснюється через залучення функціонально незрілих дітей, а також підлітків до тих чи інших сексуальних дій, а також до спостереження за ними без розуміння і згоди на це дитини;
- емоційне чи психічне насильство, яке може проявлятися як у формі погроз, негативної уваги, критики чи лайки, а також у формі цілковитої неухважності до особистості дитини;
- байдужість до дитини, яка проявляється у нехтуванні інтересами дитини, а також її потребами, при цьому не тільки духовними, але й матеріальними (одяг, медикаменти, іграшки, їжа) тощо [44].

Також доцільно виокремити, основні фактори, які співвідносяться із жорстоким поведінням з дітьми. Здебільшого це характерно для сімей, де хоча б один з батьків хворий на якусь залежність, таку як алкоголізм чи

наркоманія, або ж перебуває у стані депресії. З іншого боку у таких сім'ях із дітьми можуть жорстоко поводитися, тому що помер один з батьків або можливо дитина залишилася сиротою і перебуває під опікою рідних чи інших вихователів [50, с.15]. Окрім цього, до факторів, які можуть викликати жорстокість стосовно дітей, можуть бути фінансові труднощі в сім'ї, можливо безробіття, а також перенесене батьками в дитинстві жорстоке поводження з ними.

В результаті цього у дитини можуть формуватися такі негативні якості як: агресія, жорстокість, переживання безцільності існування, бажання неусвідомленої помсти чи, навпаки, загострене прагнення пошуку психологічного захисту, опіки з боку інших людей.

Проаналізувавши численні наукові дослідження можна дійти до висновку що досить часто батьки можуть переносити особистісні проблеми і проблеми у стосунках з іншими членами сім'ї на дітей. Здебільшого це відбувається підсвідомо, найчастіше з глибоким переконанням, що саме так дитині буде добре. В результаті таке неадекватне ставлення батьків призведе до деформації особистості дитини, а також може ускладнювати можливості її самореалізації, актуалізуючи при цьому необхідність надання сім'ї різного роду психологічної допомоги [54, с. 50].

Як відомо, сім'я є первинною ланкою у процесі соціалізації особистості дитини. Зразкова сім'я виступає тим комфортним середовищем, яке захищає внутрішній світ дитини, а також протистоїть будь-яким зовнішнім негативним впливам. В залежності від того, яке сімейне оточення супроводжує дитину упродовж життя залежить, які форми поведінки перейме дитина та кого із батьків буде копіювати, з ким із членів сім'ї в дитини буде налагоджене і довірливе спілкування. За умов дисгармонійного сімейного виховання, будь-яка дитина буде характеризуватися такими рисами як замкнутість, невпевненість, тривожність, низька самооцінка, що у кінцевому результаті призведе до того, що дитина не буде здатна приймати самостійні рішення, а також виросте ригідною та внутрішньо конфліктною

[55, с.90]. Отже, становлення та формування особистості, яке здійснюється в умовах сім'ї більшою мірою залежить від стилю виховання, який використовується батьками. При цьому здійснюючи свідомий, особистий вибір, батьки власноруч проектують траєкторію індивідуального розвитку своєї дитини.

1.5. Формування особистості дитини дошкільного віку в сім'ях розлучених батьків

Вплив родини на дитину, на її виховання, розвиток складно переоцінити. Саме в родині відбувається соціалізація дитини, прищеплюються моральні, національні, суспільні, сімейні цінності, формуються звички, традиції, поведінка, засвоюються перші соціальні ролі, перші стійкі враження про навколишній світ, набувається досвід, дитина залучається до соціальної діяльності. Водночас, у сучасному світі особистість дитини з раннього дитинства підпадає під вплив різних факторів соціалізаційного процесу [64, с.95].

Під «факторами соціалізації» розуміють найважливіші умови, що детермінують соціальний розвиток особистості. Їх умовно поділяють на такі групи: мегафактори (космос, планета, світове співтовариство); макрофактори (етнос, країна, держав); мікрофактори (родина, заклади навчання та виховання, осередок ровесників). Віддаючи належну роль впливу всіх факторів соціалізації, зауважимо, що найважливішими для дошкільників залишаються фактори мікрорівня. Мікрорівень – це конкретні умови життя дитини, її розвитку [58, с.201].

До факторів цього рівня належать інститути соціалізації, з якими дитина безпосередньо взаємодіє: сім'я, дошкільний заклад, дитяча спільнота. До факторів, які впливають на соціалізацію дитини в сім'ї, Т. Кравченко відносить: склад сім'ї (структура сім'ї як єдності функціонування її членів); позицію дитини в сім'ї – її ролі в сім'ї, які можуть за зовнішньої схожості (життя в сім'ї) бути різними; основні (реальні) вихователі-соціалізатори,

тобто ті члени сім'ї, які здійснюють найбільший вплив на неї завдяки основному догляду, і ті, хто є для дитини найбільшим авторитетом, на кого вона найбільше хоче бути схожою; стиль виховання, який можна розглядати як домінуючий стиль основного вихователя-соціалізатора (наприклад матері), допоміжних соціалізаторів (батька, бабусі, дідуся); власне особистісний, моральний і творчий потенціал сім'ї. До нього належить уся сукупність позитивних якостей дорослих членів сім'ї – моральних, волевих, емоційних, інтелектуальних, культурних, пізнавальних і творчих особистостей [75, с.390].

Сім'я реалізує ряд функцій, які відображають як специфіку сім'ї, так і своєрідність етапів життєвого циклу. Науковці виділяють наступні функції сім'ї: економічна, господарчопобутова, репродуктивна, виховна, сексуально-еротична, духовна, функція емоційної підтримки, комунікативна, дозвіллева, охоплюють основні напрямки її життєдіяльності і дають інтегральну оцінку моральної життєздатності суспільства тощо.

Так, Е.Еделмільер виділяє специфічні та неспецифічні функції сім'ї. До специфічних він відносить ті, що притаманні на всіх етапах розвитку суспільства – це репродуктивна (дітонародження), соціалізація (виховання дітей) та функція матеріального утримання дітей. Неспецифічні функції сім'ї мають історичний характер і з розвитком суспільства розширюються чи, навпаки, звужуються, переходять до інших соціальних інститутів [77, с.320].

З часом відбуваються зміни у функціях родини: одні втрачають свою цінність, з'являються інші у відповідності з новими соціальними умовами.

Проте сучасна сім'я недостатньо справляється з функціями інституту первинної соціалізації дитини з низки різних причин. Монотонність щоденного буття сім'ї, ізоляція дитини, відсутність стабільного і приємного мовного середовища, спостерігання та засвоєння соціально несхвальних форм поведінки негативно позначаються на формуванні соціальної структури особистості [1, с.112]. Урбанізація, централізована освіта дітей, тривале перебування в дошкільному навчальному закладі, постійна

завантаженість батьків формалізують стосунки між дорослими та дітьми, зумовлюють непослідовність і несистематичність родинних впливів на зростаючу особистість.

У сучасній психологічній літературі, присвяченій дитячо-батьківським стосункам, описані негармонійні стилі сімейного виховання, що негативно впливають на особистісні особливості дітей. Вчені наголошують, що взаємовідносини в сім'ї – це перше, що засвоює дитина, що впливає на характер її соціалізації, засвоєння нею соціальних норм життя. Важливе значення у розвитку соціальної поведінки дитини відіграють емоційні зв'язки батьків з іншими людьми.

Прихильність матері чи батька до людей, їх відкритість (закритість) контактам, щирість стосунків з оточуючими стають для дитини першою школою соціальної дієздатності. Вибірковість у стосунках батьків певною мірою визначають вибірковість контактів дошкільника. Таким чином, спілкування батьків один з одним, з друзями, знайомими, колегами, сторонніми людьми є важливим досвідом, на ґрунті якого будується соціальна стратегія поведінки дитини.

Розлучення в родинях з дітьми, мінімалізація його негативних наслідків представляють значний інтерес для науковопрактичного аналізу. Основна кількість праць вітчизняних авторів з цієї проблеми присвячена вивченню взаємозв'язку між соціальним самопочуттям, розвитком дитини та впливом на неї розлучення. Розуміння даного аспекту ускладнюється тим, що у багатьох дослідженнях всі діти із родин з одним батьком розглядаються як єдина група, а їх труднощі не диференціюються, ототожнюються.

Так, з великою кількістю розлучень щорічно велика кількість дітей переживає сильний стрес. Дослідження проблеми впливу розлучення батьків на особистість дітей беруть свій початок у працях Н. Башкірової, Ю. Валлерштейн, Д. Келлі, О. Кузіна, О. Максимовича, Н. Малярової, С. Нартової-Бочавер, М. Несмеянової, Г. Фомюка, В. Семиченко та інших [61, с.212]. У наукових доробках широко висвітлені особливості впливу

дестабілізованих стосунків між батьками на особистість дитини (Т. Алексєнко, М. Буянов, А. Добрович, Е. Ейдемїллер, Г. Іващенко, З. Матвійчик, В. Сатїр, В. Юстїцкіс) [78]. Особливості батьківсько-дитячих взаємин, зміни в життєдіяльності дитини після розлучення розглядалися психологами К. Аронс, О. Казаннікова Н. Башкіровою, С. Вальпер, Д. Відрою, Г. Фїгдором та іншими [26, с.178].

Серед причин зростання кількості розлучень Т. Андрєєва вказує на декілька груп факторів, а саме: на економічні фактори, політичні, расові, релігійні, високий рівень жіночої зайнятості на виробництві, освітній рівень жінок, виникнення протиріч між материнськими та виробничими функціями жінок.

Прикладами процесу розлучення, за Т. Андрєєвою є:

- «часова» класифікація: розчарування, ерозія стосунків, роз'єднання, фізичне роз'єднання, депресія, «друга юність», напружена діяльність;
- «змістова класифікація»: емоційне розлучення, юридичне розлучення, економічне розлучення, батьківське розлучення, розлучення з точки зору суспільства (індивіда вважають самотнім), психологічне розлучення [4, с.230].

Формування емоційно здорової дитини залежить від взаємовідносин дитини з двома батьками. 90% дітей, батьки яких розлучаються, дізнавшись про розлучення, відчували короточасний шок з відчуттям болю й несвідомого страху. Більше половини дітей, з числа 50% батьків які після розлучення через три роки перестають навідувати своїх дітей, відчують себе відчуженими й покинутими.

На думку Т. Андрєєвої, хлопці, позбавлені у дитинстві достатнього спілкування з батьком або засвоюють «жіночий» тип поведінки, або створюють спотворене уявлення про чоловічу поведінку як антагоністично протилежну жіночій та не сприймають всього того, що їм намагається прищепити мати. Такі хлопці виявляються менш зрілими й цілеспрямованими, не відчують себе в безпеці, менш ініціативні й

врівноважені, у них складно розвивається здатність співчувати, керувати своєю поведінкою. Їм складніше виконувати свої батьківські зобов'язання. Дівчата, які виховуються без батька, менш успішно формують уявлення про мужність, у майбутньому у них менше шансів правильно розуміти своїх чоловіків та синів, виконувати роль жінки та матері. Любов батька до доньки важлива для розвитку її самосвідомості, впевненості у собі, формування свого образу жіночості [4, с.212].

Негативні наслідки розлучення не одразу очевидні. По-перше, у повному обсязі вони проявляться лише через довгий період, по-друге, їх наявність досить часто не афішується через бажання приховати негаразди в родині. Відмова від шлюбно-сімейних відносин при розлученні – це більше, ніж просто відмова від сімейної життєдіяльності, від її протиріч та проблем; це заміна загальнолюдських досягнень індивідуально-егоїстичними інтересами.

Розлучення батьків, безумовно, є фактором ризику, що частіше всього ускладнює нормальний особистісний та емоційний розвиток дитини. Розпад сім'ї як основного агента соціалізації – це для дитини повне руйнування колишнього соціального світу, втрата психологічної підтримки, необхідність вирішувати нові задачі [3, с.190].

Наголосимо, що після розлучення, зазвичай, утворюється материнська сім'я, подекуди – батьківська. Тому психологи радять матері, відповідаючи на запитання дитини, уникати сильного негативу або занадто різких, грубих зауважень у бік батька дитини. Також слід бути обачними у порівняннях нового члена сім'ї. «Висловлення вголос порівняльних фраз, які звичайно завжди будуть не на користь нового батька або матері, можуть вивести дитину з рівноваги, але цього ніколи не можна допускати. Навпаки, варто докладніше розпитати дитину про ті гарні якості, які вона пам'ятає про своїх батьків й можливо навіть щось відтворити» – вказує А. Андреева [4, с.230].

У материнських неповних сім'ях хлопчики не бачать приклада чоловічої поведінки в сім'ї, що заважає формуванню в процесі їхньої соціалізації

адекватного подання про рольові функції чоловіка, батька. Хлопчик не має можливість спостерігати особливості чоловічої поведінки й мимоволі переймає жіночі риси. Психічний і сексуальний розвиток дівчинки в неповній сім'ї також відрізняється суперечливістю. Поведінка незаміжньої матері в сім'ї може спотворити подання про рольові функції жінки, дружини, матері. Одинокі матері змушені витратити багато сил на матеріальне забезпечення сім'ї, а тому менше часу залишається на виховання дітей. У батьківській неповній родині існує ряд певних проблем, таких як сполучення ролі обох батьків в одній особі, ускладнення в статево-рольовій соціалізації дітей, особистісні проблеми самотнього батька, труднощі при формуванні вторинної сім'ї тощо [7, с.512].

Переважає більшість соціальних характеристик дітей, що переживають розлучення, свідчить, на жаль, про негативний характер його наслідків на розвиток особистості дитини. Фахівці відрізняють більше виражені негативні наслідки ситуації в дітей в неповній сім'ї через розлучення, на відміну від дітей, що втратили батьків у результаті передчасної смерті. Якщо останні пережили втрату батька у наслідок нещасного випадку, то в батьків, що пережили розлучення, вихід з родини одного з них пов'язаний з відчуттям зрадництва, відсутністю любові й власної незначущості [32, с.212]. Діти в розлучених сім'ях більше схильні до психологічної деформації особистості, вони частіше мають низьку самооцінку, вище індекс тривожності, більше підвласні комплексам.

Отже, умови життя, виховання дитини відбиваються на особливостях її особистісного розвитку, на її емоційному самопочутті, самооцінці, відношенні до інших людей, невміння протистояти життєвим труднощам. У розлучених родинах порушуються головні умови повноцінного розвитку дитини – захист, любов, турбота про близьких, доброзичливість. Сімейні конфлікти, недолюбленість, смерть одного з батьків, жорстокість, в решті решт розлучення – це ті обставини, які травмують дитячу психіку. Ці та численний ряд інших проблем змушують замислитися над проблемою

функціонування інституту неповної сім'ї, зокрема сімей розлучених батьків та звернути уваги на недоліки у процесі соціалізації дітей у таких сім'ях.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДИТЯЧОГО СПРИЙМАННЯ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ

2.1. Організація і методика проведення дослідження

Мета емпіричного дослідження: виявлення особливостей дитячого сприймання сімейних відносин.

Емпірична база дослідження: Чернівецький », старша дошкільна група.

У дослідженні приймали участь 10 батьківських пар і 50 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років).

Проводячи емпіричне дослідження нами були використані наступні методики:

- Тест Р. Бернса і С. Коуфмана "Кінетичний малюнок сім'ї".
- Анкета для батьків
- Методика діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін) [47, с. 212].

Розглянемо детальніше кожен із них. Тест Р. Бернса і С. Коуфмана «Кінетичний малюнок сім'ї», метою якого є дослідження міжособистісних взаємовідносин у сім'ї (очима дитини) та виявлення стосунків у сім'ї, що викликають тривогу у дитини [43].

Методика проведення: дитині пропонується лист паперу, олівці. Дитині також ставиться умова: необхідно намалювати свою сім'ю так, щоб її члени були чимось зайняті

Інформативними особливостями вважається якість зображення: ретельність промальовування чи недбалість в малюванні окремих членів сім'ї, барвистість зображення, положення об'єктів на аркуші, заштрихованість, розміри.

Змістовними характеристиками малюнка є: зображення діяльності членів сім'ї, їх взаємне розташування по відношенню один до одного і до дитини, присутність або відсутність членів сім'ї і самої дитини, а також співвідношення людей і речей на малюнку.

Інтерпретація «Кінетичного малюнку сім'ї»

Під час інтерпретації КМС увага звертається на наступні аспекти:

- 1) аналіз структури малюнку сім'ї (порівняння складу реальної та намальованої сім'ї, розміщення і взаємодія членів сім'ї на малюнку);
- 2) аналіз особливостей малюнку окремих членів сім'ї (відмінності в стилі малювання, кількість деталей, схема тіл окремих членів сім'ї);
- 3) аналіз процесу малювання (послідовність малюнку, коментарі, паузи, емоційні реакції під час малювання) (Додаток 1).

Анкета для батьків

1. В анкету були включені наступні питання:

1. Чи знаєте ви, чим цікавиться ваша дитина?
2. Чи уважно ви ставитесь до інтересів вашої дитини?
3. Чи вірите ви в свою дитину, в те, що вона досягне успіху?
4. Чи звертається до вас дитина зі своїми труднощами та невдачами?
5. Чи спонукаєте ви дитину до розв'язання проблемних завдань та ситуацій?
6. Чи сварите ви свою дитину за допущені нею помилки?
7. Чи допомагаєте ви виходити дитині з критичних ситуацій?
8. Чи надаєте ви дитині можливість самостійно приймати рішення, вибирати?
9. Чи сварите ви дитину за безлад у кімнаті або на столі, якщо це непов'язане з творчим заняттям, з проявами дитячої допитливості, інтересу?
10. Чи терпимі ви до дивацтва вашої дитини?

Ключ до анкети

Правильні відповіді: Так – 1 2 3 4 5 7 8 10

Ні – 6 9

За кожну правильну відповідь – 1 бал.

10 – 8 балів – батьки знають, чим цікавиться їх дитина, турбуються про її розвиток та виховання.

7 – 45 балів – недостатньо приділяється уваги дитині, через що можуть виникнути проблеми.

4 і нижче балів – низький рівень уваги до дитини.

Методика діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін) спрямована на виявлення батьківського відношення до дітей дошкільного віку

Як відомо, батьківське ставлення визначається як система різноманітних почуттів по відношенню до дитини, поведінкових стереотипів, що практикуються в спілкуванні з ним, особливостей сприйняття і розуміння характеру й особистості дитини, її вчинків [37, с.52].

Опитувальник складається з 5 шкал:

1. «Прийняття – відторгнення» - шкала відображає інтегрально емоційне ставлення до дитини.
2. «Кооперація» – соціально бажаний образ батьківського ставлення. Змістовно ця шкала розкривається як зацікавленість батьків в дитячих справах.
3. «Симбіоз» – шкала відображення міжособистісної дистанції в спілкуванні з дитиною.
4. «Авторитарна гіперсоціалізація» – відображає форму і спрямованість контролю за поведінкою дитини.
5. «Маленький невдаха» – відображає особливості сприймання і розуміння дитини батьками.

Текст опитувальника складається з 61 твердження (Додаток 2), з якими батьки можуть або погодитися (поставити «вірно» або «+»), або не погодитися (поставити «невірно» або «-»).

Ключі до опитувальника.

1. «Прийняття-відкидання»: 3, 4, 8, 10, 12, 14, 15, 16, 18, 20, 24, 26, 27, 29, 37, 38, 39, 40, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 52, 53, 55, 56, 60.
2. «Кооперація»: 6, 9, 21, 25, 31, 34, 35, 36.
3. «Симбіоз»: 1, 5, 7, 28, 32, 41, 58.

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: 2, 19, 30, 48, 50, 57, 59.

5. «Маленький невдаха»: 9, 11, 13, 17, 22, 28, 54, 61.

Порядок підрахунку тестових балів.

При підрахунку тестових балів за всіма шкалами враховується «правильно». Високий тестовий бал за відповідними шкалами інтерпретується як: відкидання; соціальна бажаність, симбіоз, гіперсоціалізація, інфантилізація (інвалідизація).

2.2. Аналіз результатів емпіричного дослідження

В ході експериментального дослідження було обстежено 50 дітей старшого дошкільного віку, а також їхні сім'ї. Аналіз малюнків за тестом Р.Бернса і С.Коуфама «Кінетичний малюнок сім'ї», дав нам можливість дослідити міжособистісні відносини у сім'ї (очима дитини) та виявлення стосунків у сім'ї, що викликають тривогу у дитини. Аналіз результатів малюнків здійснювався за наступними показниками:

- 1.Наявність занепокоєння у дітей про відношення до них дорослих.
- 2.Емоційна напруга і дистанція.
- 3.Дискомфорт.
- 4.Наявність ворожості стосовно дорослого.

На підставі цих показників виявили рівні впливу сімейних відносин на дитину.

До високого рівня дитячо-батьківських відносин відносимо малюнки, де дитині комфортно в сім'ї, на малюнку присутні всі члени сім'ї, у центрі малюнка – сама дитина в оточенні батьків; зображує себе і батьків опатними, ретельно прорисовує кожен ліній, на обличчях дорослих і дитини – посмішка, просліджується спокій у позах, рухах, і такий відсоток спостерігається у 22,1% дітей

Середній рівень дитячо-батьківських відносин: відсутність когонебудь із членів сім'ї, наявність занепокоєння, дитина малює себе смутною, удалині від батьків, наявність ворожості стосовно дорослого через

штрихування деталей, відсутність деяких частин тіла (рук, рота) і спостерігається у 34,8% дітей

Низький рівень дитячо-батьківських відносин: наявність одного з батьків із предметом, що загрожує для дитини (ремінь), залякане вираження обличчя дитини, відчуття емоційної напруги через використання в малюнку темних фарб. Наявність ворожості стосовно батьків просліджується через промальовування таких деталей, як розведені руки, розведені пальці, вискалений рот і т.д. 43,1% сімей.

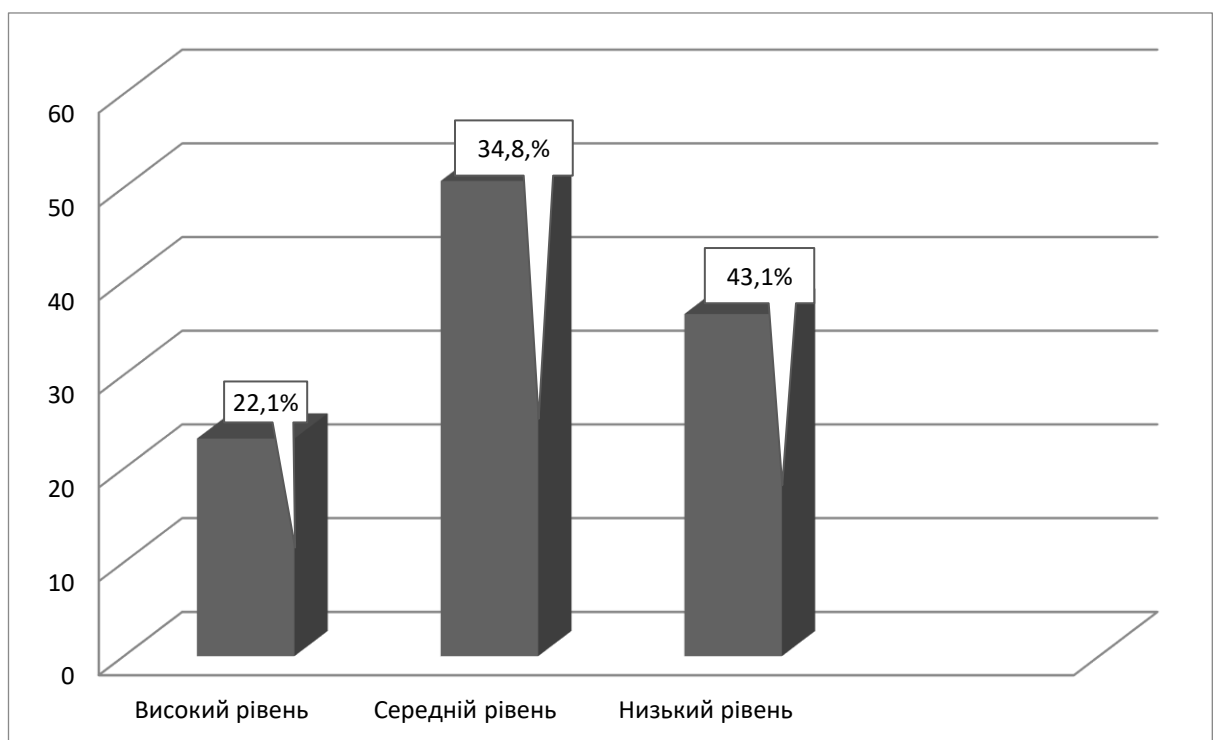

Рис. 1 Рівні дитячо-батьківських взаємостосунків

За результатами цього тесту ми можемо судити, що далеко не у всіх сім'ях панує атмосфера позитивних дитячо-батьківських відносин. В основному вони носять змінний характер.

За результатами опитувальника для вивчення взаємодії батьків з дітьми, визначено такі рівні: високий рівень взаємодії батьків і дітей, середній рівень взаємодії та низький рівень взаємодії

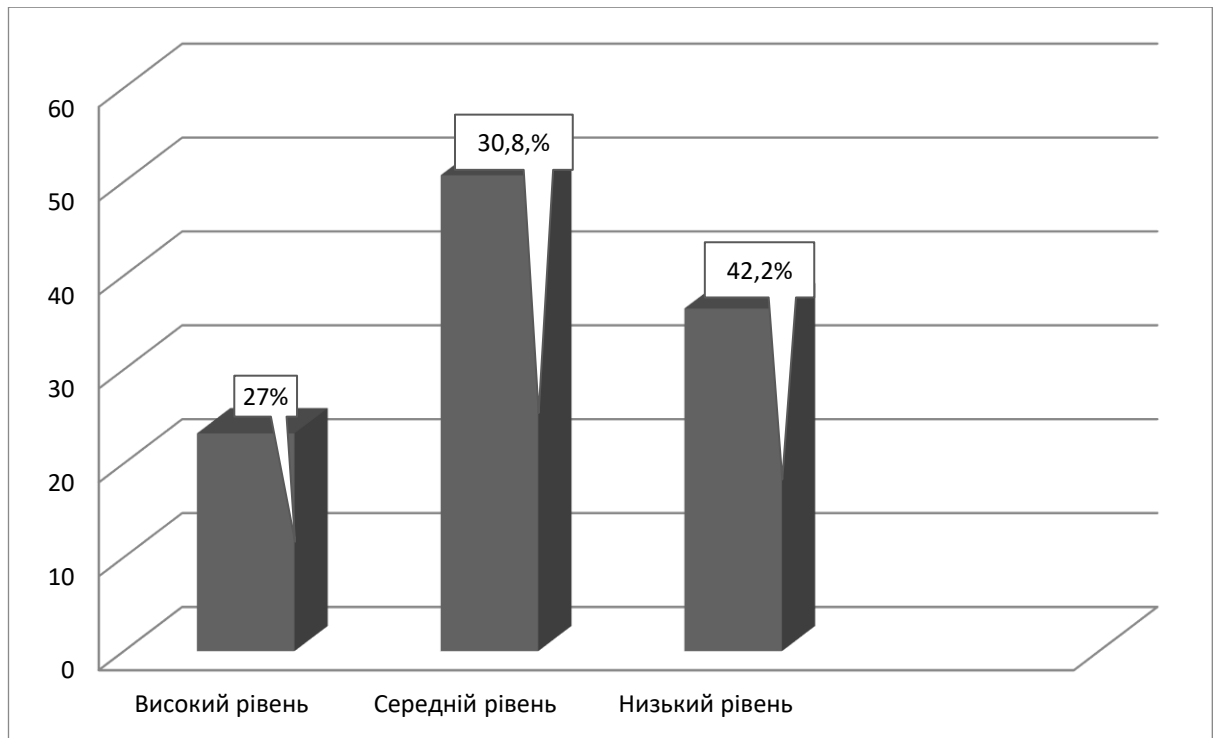

Рис. 2 Рівні взаємодії батьків і дітей

Високий рівень свідчить про те, що батьки знають, чим цікавиться їх дитина, турбуються про її розвиток та виховання, і їх відсоток складає 27%.

Середній рівень говорить про те, що недостатньо приділяється уваги дитині, через що можуть виникнути проблеми у процесі виховання, і такий відсоток складає 30,8 %,

Низький рівень уваги до дитини складає 42,2%. Таким чином, можна сказати, що більшість батьків не приділяють достатньо уваги своїй дитині, що може негативно сказатись на її розвитку.

За результатами *Методики діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін) спрямована на виявлення батьківського відношення до дітей дошкільного віку*, виявлено, що у більшості сімей (44%) переважає тип «Прийняття», яким визначається емоційне ставлення батьків до дитини. У таких родинах батьки сприймають свою дитину такою якою вона є, вона їм подобається. Такі батьки люблять, схвалюють індивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчувають її потреби та бажання, симпатизують їй. Вони схвалюють її інтереси і плани, а також прагнуть проводити час з дитиною,

За типом «Кооперація», який виявлено у 20 % сімей прослідковується соціально бажаний тип сімейних стосунків. Батьки, які використовують у повсякденному житті таке ставлення до дитини, довіряють їй, дотримуються певної міри суворості і допомоги, а також надають право свободи дій, не вказують, при цьому не наказують, а обережно спрямовують дитину в потрібному напрямку, підтримують її. Такі діти бачать в батьках опору, підтримку, можуть відкритися і звернутися за допомогою.

Також у 18 % сімей виявлено тип батьківського ставлення «Авторитарна гіперсоціалізація», що свідчить про високий контроль за поведінкою дитини, а також про дотримання нею суворої дисципліни, послуху батьків. Такі батьки вкрай рідко враховують бажання і потреби дитини, вважаючи, що лише вони знають, як краще та як правильно.

Для 4 % батьків притаманий тип «Маленький невдаха», при якому батьки ставляться до дітей як до інфантильних, тобто незрілих особистостей, а також приписують їм певну неспроможність, на різних рівнях розвитку: особистому, соціальному, тобто батьки сприймають дитину неготовою до самостійних дій і рішень. Будь-які інтереси чи захоплення, почуття дитини здаються їм не значимими, дитячими і несерйозними. Між батьками та дітьми відсутня довіра, якої так бракує дітям, також часто батьки скаржаться на неуспішність та невмілість. Це є причиною того, що батьки намагаються постійно вберегти дитину від проблемних ситуацій у житті і здійснюють постійний жорстокий контроль.

Найчастішими поєднаннями стилів виховання у досліджуваних батьків є наступні: прийняття і кооперація, кооперація і симбіоз, авторитарна гіперсоціалізація і відштовхування, авторитарна гіперсоціалізація і «маленький невдаха», авторитарна гіперсоціалізація і симбіоз.

Отже, можна зробити висновок, що сім'ях, які ми досліджували переважає тенденція до соціальної бажаності та кооперації з дитиною, а також симбіотичних стосунків, що у результаті призводить до підвищеного контролю та вимогливості до дитини. В цілому можна сказати, що у

досліджених сім'ях батьки виявляють адекватне, позитивне ставлення до своєї дитини, яке побудоване на любові, взаєморозумінні.

Отримані показники результатів досліджень за методикою вивчення батьківського ставлення А. Я. Варга і В. В. Століна, свідчать про те, що більше, ніж половина досліджуваних дітей відчують у сім'ї емоційний дискомфорт і у вирішенні конфліктних ситуацій між батьками та дітьми керуються здоровим глуздом, почуттями любові та поваги до власної дитини.

Порівнюючи дані за цією методикою та анкетною для батьків, яка дала нам змогу визначити рівень уваги до дітей, було виявлено, що родина в якій батьківські відношення мають тип «кооперації» приділяє багато уваги вихованню дітей.

В тих родинах, які мало уваги приділяють дітям за результатами методики А.Я. Варга і В.В. Століна, переважають відносини типу «симбіоз» та «авторитарна гіперсоціалізація». Тип батьківських відносин «маленький невдаха» був визначений у родині, яка відмовилась відповідати на запитання анкети для батьків.

2.3. Консультація для батьків з питань сімейного виховання

Проведене нами дослідження вказало на необхідність проведення консультації для батьків з питань сімейного виховання.

Досить часто при вихованні дітей, ми керуємось певними соціальними нормами, еталонами виховання, думаючи, що їх використання призведе до того, що дитина стане успішною. Звісно, ми намагаємося дотримуватися деяких загальноприйнятих норм: «слід бути» добрим, порядним, чесним, працелюбним, розумним тощо, і досить часто ці слова батьки повторюють своїм дітям.

Але в реальному часі є дві вимоги, які ми ставимо перед дітьми особливо цілеспрямовано й жорстко: «будь слухняним», тобто керованим і зручним, і «роби як я». Більшість батьків при цьому не враховують (не знають, не замислюються, не хочуть знати) особистої спрямованості дитини і насправді

дуже важливо зрозуміти глибинний характер особливостей дитячої особистості. Адже саме в психічному складі людини уособлені значущі, цінні життєві сенси, взаємодіючи з якими вона переживає відчуття життя в собі самій, або, як кажуть деякі вчені, «себе в світі і світ у собі».

Знання батьками таких особистісних особливостей і створює реальність взаєморозуміння й розуміння дорослими дитини. Саме це відкриває справжню можливість спільними зусиллями сприяти розвитку дитини й одночасно своєму власному.

Як зазначають науковці, неможливо зрозуміти свою дитину, не розуміючи самого себе. Саме тому варто ставити перед собою такі запитання: Що є для нас найважливішим у світі? Чого чекати від власної дитини? Якими засобами ми користуємося, аби досягти бажаних життєвих цілей? Зрозуміти себе самих такими, які ми є, а не вигаданими — ось що, як не дивно, сприяє гарним результатам у вихованні власних дітей.

Чи помічали ви, що дорослим притаманна швидка й велика готовність оцінювати, засуджувати й карати? У такої готовності є певні психологічні причини.

Насамперед реакції батьків на життєві події більшою мірою зумовлені тим досвідом, яким їх збагатило власне дитинство. Якщо ми змалечку були привчені, що як тільки вчинено щось негарне, то миттєво, без встановлення мотивів, причин, обставин дається оцінка: «Ти — поганий! Лише погана людина може так вчинити!», а потім визначається й покарання, то в дорослому віці, як правило, з такою ж готовністю й ревністю засуджуємо інших.

І копіюючи (більшою мірою неусвідомлене) дорослих свого дитинства, передаємо далі своїм дітям естафету «спадковості».

Існує ще один момент у беззастережній оцінці та засудженні інших. Коли ми говоримо про когось: «Він — погана людина», — а нас іще й підтримують навколишні, то напрошується легкий висновок: гарні люди — це ми та наші однодумці. Ця впевненість у своїй правоті й погрішності інших

зумовлює за судження й покарання в майбутньому, насамперед, власної дитини.

Доволі часто усі батьки задаються питанням як дізнатися про прихований сенс вчинків і висловлювань дитини, як відчуті її справжні бажання й почуття, як зрозуміти дітей. Насправді відповідь є дуже простою: цього треба вчитися і навчатися потрібно протягом усього життя.

При цьому, дуже важливо не лише зрозуміти, а ще й зуміти це своє розуміння виразити, дати дитині відчутти його. Досить часто ми намагаємося у спілкуванні з дітьми бути «на висоті: виглядати розумними, знаючими, сильними, правильними; усього навчити, передати усі знання, усе попередити, від усього застерегти. При цьому вислухати дитину часто не вміємо. Не приховуючи свого незнання або невдач, не боячись нерозуміння, неприйняття новим поколінням — спокійно й доброзичливо слухати і вислуховувати.

Дитину слід обов'язково навчити демонструвати свої почуття, не приховувати їх, усіляко виражати; навчити відчувати стан іншої людини. Американський філософ Філ Беннет свого часу написав статтю про те, чим може обернутися надмірно жорстке виховання хлопчиків як обов'язково сильних чоловіків, які не проявляють своїх почуттів.

З таких хлопчиків виростають чоловіки, які не вміють висловити свої емоції та почуття, і від цього у подальшому страждають їхні дружини, діти, близькі. Категорична заборона в дитинстві виражати свої почуття — «Не рюмсай!», «Справжні чоловіки не плачуть!» — шкідлива ще й тим, що почуття, яке у свій час не виражалось, відчуття, яке не усвідомилося, лягає «на дно» несформованої душі, навантажує психіку, уповільнює особистісний розвиток.

На думку науковці, батькам потрібно насамперед допомогти дитині не боятися, не соромитися будь-яких своїх почуттів, уміти їх усвідомити, називати й адекватно виражати. Для цього необхідно знати й розуміти не лише почуття дитини в певний конкретний момент, але його більш широкий

контекст, а також ті загальні почуття й бажання, на основі яких виник даний конфлікт або переживання.

Адже, у більшості випадків, головною метою виховання будь-якої дитини, у тому числі й «важкої», а також агресивної, неслухняної, впертої, є гарні взаєностосунки з оточуючими дорослими і ровесниками.

Саме потреба в гарних доброзичливих взаєностосунках і любові породжує в дитині й реакції у вигляді образи— «ви мене не розумієте, не любите, ображаєте — то я піду від вас!», що призводить до агресивних дій, які ці бажані гарні стосунки часто руйнують, хоча насправді метою дитини є саме вибудувати їх або відродити.

Розуміння зі сторони батьків допоможе дитині називати й висловлювати свої почуття, керувати своєю поведінкою, а також поділяти почуття інших. Таким чином, ви допоможете дитині розвиватись, долати власну нерішучість і невдачі, діяти, будувати плани на майбутнє, плекати надії, зростати чесною насамперед із самою собою. При цьому ви даєте дитині зразок взаємодії з життям, який побудований на основі спокою, активності, розуміння, а не на основі оцінки.

Дитина в навколишньому світі, який більшою мірою належить дорослим, є дуже тендітною і водночас вразливою і дуже важливо батькам не забувати про це. Коли батьки переносять на дитину власну невпевненість, тривожність, часто це призводить до того, що таким чином пригнічується ентузіазм у дітей. Вживаючи фрази на кшталт: «Облиш, не чіпай, нічого в тебе не вийде, незграбо! Ніким тобі не стати, невдахо!», ми забираємо у дитини бажання проявляти ініціативу, висловлювати власні думки. Адже часом, такі проголошені слова, закарбовуються у свідомості дитини на все подальше її життя, що у кінцевому результаті призведе до формування комплексу неповноцінності у дитини.

У психолого-педагогічних дослідженнях зазначається, що слова, навіть якщо їх повторюють найдорожчі дорослі — тато й мама, стають тривалим травмуючим фактором і формує у дитини відчуття невпевненості та потребу

у підтримці. За умови довіри до зовнішнього світу дитини, поважливе, ставлення до особистості дитини ви побудуєте найважливіше підґрунтя для того, аби ваше намагання зрозуміти переросло в розуміння.

Отже, можна зробити висновок, що основним завданням дорослих у вихованні дитини є розуміння її потреб, бажань та вчинків. Якщо ви не можете дотримуватись таких простих правил, то змінюйтесь. Адже відомо, що гарний приклад дорослого краще за будь-які виховні впливи.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗРОБКИ І ЗАСТОСУВАННЯ КОРЕКЦІЙНОЇ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПОКРАЩЕННЯ РІВНЯ СІМЕЙНИХ ВЗАЄМОСТОСУНКІВ

3.1. Методичні рекомендації батькам з метою забезпечення успішного виховання дошкільників

З метою забезпечення успішного виховання нами було запропоновано перелік практичних рекомендацій батькам з питань гармонізації сімейних стосунків, які спрямовані на підтримання самооцінки, усунення негативних емоцій у спілкуванні, розвиток навичок самовладання, саморегуляції емоційних станів, розвиток уміння розпізнавати та розуміти власні емоції та емоції інших людей; формування навички усвідомлювати, розуміти й адекватно реалізовувати свої емоційні переживання; розвиток навичок експресивної виразності; розвиток почуття близькості, довіри безпеки по відношенню до власних дітей і є основою міцних взаємостосунків [48].

Зокрема, на нашу думку умовами успішного виховання дітей дошкільного віку є наступні:

1. Першою умовою має бути здоровий психологічний мікроклімат у сімейному соціальному середовищі, адже сім'я – це справжня школа духовності дитини і невичерпне джерело її особистісного розвитку. Як відомо, здорова атмосфера у сім'ї дозволить дітям вирости духовними, наслідувати зразковий приклад батьків, в майбутньому стати патріотом, любити і поважати свій рідний край, а також ставитися з повагою до людей старшого покоління, до здобутків їхньої праці, і разом з тим бути готовим допомогти старшим, при цьому підтримуючи сімейні традиції.

2. Наступною важливою умовою у вихованні є довіра до дитини. В першу чергу вона має виховуватися у взаємоповазі, а також любові. При цьому варто звертати увагу на те, що дитина має ставати самостійною і незалежною з самого дитинства. Якщо дитина буде бачити, що всі дорослі вірять в її можливості, здібності, сили, порядність, чесність і доброту, то у

кінцевому результату це додасть впевненості у власних ресурсах і буде мотивувати дитину ставати кращою версією себе. Як наслідок дитина буде свідомо старатися виправдати очікування батьків, і щоразу здійснюватиме нові звершення та досягатиме успіхів у будь-якій діяльності.

3. Третьою важливою умовою для налагодження сімейного виховання є шанобливе ставлення до членів родини похилого віку. Обов'язковою умовою є бажання навчати дитину проявляти емпатію та з розумінням ставитись до різних ситуацій у житті. Часто можна спостерігати таке явище, особливо у молодих сім'ях, як зневажливе ставлення до думки та порад дорослих. При цьому діти майже ніколи не враховують, що люди старшого віку мають великий життєвий досвід і також колись виховували своїх дітей.

4. Наступною умовою є дотримання «Єдності вимог у ставленні до дітей», адже як відомо найважливішим правилом виховання у сім'ї є – узгодженість методів та впливів, різних дій щодо виховання дитини. Помилково допускати цю неузгодженість, адже часто буває так, що один із батьків сварить, а інший шкодує. В результаті постійних таких суперечностей успіхів у вихованні годі сподіватися, бо це може призвести до великої образи дитини на того, хто виступає у ролі «кривдника», що у подальшому призведе до травмування свідомості дитини [53, с.112].

Попри наступні умови, є також і заборони, яких слід дотримуватись виховуючи дитину. Зокрема, основними з них є наступні:

А) помилковою є думка, що ваша дитина – найкраща і найздібніша. Звичайно, вона відрізняється від інших, але ні в якому разі, вона не є кращою чи гіршою, вона особлива;

Б) потрібно ставитися до дитини, як до перспективного вкладу у майбутнє, де основними інвестиціями є любов і турбота, і тут чудово підійде вислів: що посієш те й пожнеш;

В) помилковим є також очікування, вдячності від дитини, лише за те, що ви її вносили, народили та вигодували, адже дитина не просила вас про це;

Г) неправильним у вихованні є експлуатація дітей, особливо як засіб для досягнення своїх цілей, начебто благородних;

Д) помилково вірити, що ваша дитина унаслідок інтереси і погляди батьків;

Е) ваша дитина – ваша відповідальність, ніхто не зобов'язаний виконувати ваші обов'язки: ані вчителі, ані психологи, ані дідусі з бабусями, ані родичі.

Для того, щоб виховання принесло бадані плоди і прекрасний результат, достатньо дотримуватися простих вимог у вихованні, зокрема:

- просто любити дитину, не за якісь заслуги, вчинки, а безкорисливо;
- приймати дитину такою, якою вона є;
- не осуджувати, а спробувати зрозуміти, чого хоче дитина, про що думає, чому поводитьсь саме так;
- сформувані у дитини впевненість у собі, віру у себе та сові можливості і переконання, що вона особлива;
- частіше ставити себе на місце дитини, намагатись пригадати себе в дитинстві;
- пам'ятати, що у вихованні дитині основним є приклад батьків, а не просто слова, правила;
- варто завжди усвідомлювати, що досягнути бажаного результату словами значно простіше, аніж ніж фізичними покараннями;
- вдосконалювати спілкування з дітьми, сперечатись, дискутувати, аргументувати свої погляди; – дозволяти приводити друзів у дім, розпитувати про них [65, с.8].

Тепер перейдемо до основних правил поведінки для батьків:

1. Першим і найважливішим правилом є правило про недопустимість тілесних, моральних покарань, сексуального чи психологічного насилля.

2. Другим правилом є важливість демонструвати добрі приклади, гарну поведінку

3. Завжди потрібно бути систематичним і наполегливим у формуванні позитивних звичок у дитини.

4. У всіх справах і починання слід проявляти стабільність.

5. Важливим є розмежування дозволеного і забороненого у родині та у повсякденному житті дитини.

6. Доцільно поступово впроваджувати правила дисципліни та порядку вдома.

7. Коли даєте свою оцінку поведінці дитини, то слід критикувати і засуджувати не дитину, а її вчинки в тих чи інших ситуаціях.

8. Ніколи не читайте довгих нотацій дитині, бо по перше вона вас не почує, по друге не будуватиме діалог.

9. Ніколи не потрібно пригадувати дитині якісь минулі її проступки, через одну ситуацію, яка трапилася.

Оскільки учасниками виховного процесу є не лише батьки, але і діти, то важливо дотримуватися також інструкцій відносно скарг дітей. Розглянемо основні їхні особливості:

1. Оскільки скарга – є своєрідним сигналом того, що дитина відчуває певний духовний, а часом фізичний дискомфорт, з чим не може сама впоратися, то важливо звертати увагу при найменших невдоволеннях зі сторони дітей.

2. У більшості скарг відображається прагнення дитини поділитись з дорослими негативними переживаннями, які можуть відображатися у обуреннях та невдоволеннях.

3. Кожна наступна скарга дитини батькам – є проявом її прагнення спілкуватись з нею, а також бажанням бути вислуханим, гострою потребою розповісти про свої труднощі й проблеми у сфері взаємин із іншими.

4. Не можна уникати і не зважати на звертання дитини, оскільки дитина, яка висловлює своє невдоволення хоче натомість від дорослого отримати розуміння, прийняття, співчуття і співпереживання, це також допоможе організувати взаємодію з однолітками та ровесниками. Доволі часто

достатньо просто пригорнути малечу, для того, щоб вона заспокоїлася. Усе це допоможе дитині оволодіти нормами взаємин з іншими людьми [80, с.119].

Виховання дитини у родині, складний процес, який залежить від злагодженості роботи усіх її учасників. Тому важливо дотримуватися деяких порад батькам, щодо їхнього ставлення до дітей. Зокрема, основними з них такі: не підвищуйте голос на дитину, намагайтесь у спокійному тоні пояснити їй те, що потрібно. Коли даєте вказівки дитині, намагайтесь будувати їх так, щоб вони були короткими та змістовними. Коли розмовляєте із вашою дитиною переконайтесь у тому, що вона не просто слухає, але і чує вас. Якщо у дитини виникають проблеми, ставтесь до них серйозно, звертайте на настрій дитини, будьте уважними до кожного слова, яке дитина говорить [81, с.109]. При організації дозвілля дитини і її всього дня, дотримуйтесь режиму, при цьому не перевантажуйте дитину лише навчальною діяльністю. Намагайтесь уникати факторів, які можуть відвертати увагу від справді важливих речей. І не менше важливим, але потрібним правилом є те, щоб не навантажувати дитину суворим типом виховання, адже воно має відбуватися природньо та стихійно.

Аналізуючи результати дослідження, виявилось, що у взаємодії батьків і дітей існують різноманітні недоліки та погрішності, причиною яких є не розуміння батьків дітьми і навпаки, невміння спілкуватися і взаємодіяти одне з одним та чимало інших, і як наслідок у дітей підвищується невпевненість у власних силах, тривожність, відсутність навичок комунікації та взаємодії як із батьками так і з дітьми. Саме тому пропонуємо батькам деякі рекомендації задля подолання цих явищ, зокрема:

- намагайтесь при кожній нагоді демонструвати впевненість у дитячому успіху, у можливостях дитини при досягненні поставлених цілей, заохочуйте її та підбадьоруйте;

- навчіть тактовно і правильно реагувати на результати своєї діяльності, конструктивно та об'єктивно оцінювати їх, при цьому опосередковано

ставитися до особистих успіхів, невдач, не боятися помилок, використовуючи їх для розвитку власної діяльності;

– поясніть простими прикладами чому не потрібно заздрити результатам діяльності інших дітей;

– сформууйте навички спілкування з дорослими й ровесниками для того, щоб розвинути адекватне ставлення до інших людей, їхніх думок та оцінок;

– якщо ви помічаєте, що у поведінці вашої дитини відслідковується скутість і невпевненість, намагайтесь це подолати за допомогою музики, арт терапевтичних засобів, рухливих ігор, це потрібно для того, щоб знімати напругу.

Отже, результати дослідження допомогли визначити взаємини батьків з дітьми, а також переважаючий стиль сімейного виховання, оцінити наскільки комфортно в сім'ї для дитини, яка емоційна атмосфера там панує, це допоможе прогнозувати вплив тих чи інших моделей виховання на розвиток дитини. Також доцільним є ознайомлення із рекомендаціями для батьків з метою забезпечення успішної взаємодії і комунікації між батьками і дітьми, та подолання труднощів у особистісному і емоційному розвитку, також для закріплення результату пропонуємо проведення корекційної програми.

3.2. Організація корекційної роботи з дітьми дошкільного віку для покращення рівня сімейних взаємостосунків

Особистість дитини дошкільного віку зазначає дуже сильного впливу умов закладу дошкільної освіти та при вступі нею у школу. Під час вступу до неї і перших місяців навчання, адже триває адаптація дитини до школи. Від того як дитина зможе влитися в колектив залежить і її особистісний розвиток, а також формується компетентність, впевненість, та відбувається розвиток її самооцінки [41, с.180]. Особистість дитини формується під впливом нових взаємин з педагогами, які виступають авторитетом для неї, а також ровесниками, спілкування і нові види діяльності з якими забезпечать повноцінність умов життя дитини протягом дошкільного дитинства.

Для формування моральних і позитивних якостей особистості дошкільний вік є сенситивним, оскільки має великі можливості інтелектуального, емоційного, морального розвитку [76, с.380]. Оскільки без сприятливого емоційного розвитку на даному віковому етапі неможливий повноцінний розвиток гармонійної та здорової особистості, і як результат не буде налагоджене сприятливе спілкування і взаємовідносини між батьками і дітьми. Саме тому ми пропонуємо програму, яка містить корекційні заняття, які спрямовані на підтримання самооцінки, усунення негативних емоцій у спілкуванні з батьками та налагодження з ними контакту.

Завдання нашої програми сприятимуть розвитку умінь розпізнавати та розуміти власні емоції та емоції інших людей, налагоджувати комунікацію [35, с.117]. Наша програма відповідає віковим особливостям дітей дошкільного віку та вимогам до організації корекційної роботи з ними, тому розрахована на 10 занять по 30-35 хвилин, з періодичністю 1 раз на тиждень.

В основі занять слід використовувати наступні принципи: заняття мають викликати підвищений інтерес у дітей, оскільки проходять в ігровій формі; розвивальна робота будується на основі знання дітей, розуміння їх, індивідуального підходу відповідно до «зони найближчого розвитку» дитини; загальна атмосфера повинна бути позитивно емоційно наповнена, для того щоб діти поводитися розкуто і вільно, з цікавістю та пізнавальним інтересом і не боялися дати неправильну відповідь [59, с.15]. Важливим моментом є також ставлення до результатів дитини, яке повинно бути не оціночне. Кожна відповідь дитини має бути заслухана і немає відкидатися.

Всі успіхи дітей мають порівнюватися з результатами, при цьому має бути створений безпечний психологічний простір, створенні сприятливі доброзичливі стосунки з дітьми, а також добре розвинена самостійність у дітей.

Діти реалізують свої психологічні та педагогічні можливості на основі усвідомлення своїх успіхів, а також шляхом підвищення самооцінки та розвитку впевненості в собі. Кожне заняття традиційно складається із

вступної, основної і заключної частин. Що стосується вступної частини, то основними її складовими елементами є привітання, розминка, яка повинна створити позитивний емоційний фон, а також мотивувати дітей до роботи. Основним завданням програми є здатність включити дитину в процес взаємодії, викликати увагу та інтерес у дітей, зняти лінощі, підняти м'язовий тонус, налаштувати їх на активну взаємодію. Також доречно провести вправи на розвиток психічних процесів, таких як увага, запропонувати дітям висловити побажання учасникам групи [25]. Ігри, які пропонуються мають створювати атмосферу позитивних вражень, довіри, гарного настрою і бути спрямовані на спільну діяльність. У вступній частині одним із важливих моментів є вправи мозкової та пальчикової гімнастики, які дають можливість знайти зв'язок між мозковою і м'язовою системами, а також сприяють подоланню скутості, зняття м'язовим затискам. Всі ці вправи впливають на збільшення обсягу пам'яті, активізують мислення, підвищують стійкість уваги, прискорюють психомоторні процеси. Таким чином забезпечується високий рівень працездатності, який впливає на успішність і кінцевий результат розумової діяльності.

Що стосується основної частини, то провідні завдання підбираються з урахуванням цілеспрямованості заняття. Ця частина базується на наступних групах і видах вправ: ігрові завдання на розвиток пізнавальних процесів, вправи, які мають бути спрямовані на формування навичок конструктивно виражати свої емоції, навичкам рефлексії, можливості правильно ідентифікувати емоційний стан іншої людини [13, с.212]. Також важливим є соціально-комунікативний блок, що включає завдання, які спрямовані на розвиток у дітей навичок міжособистісного спілкування та спільної діяльності, почуття єдності, формування доброзичливого відношення до інших учасників. Діти просто не просто грають, отримують задоволення, відчувають інтерес, але при цьому вони вчаться спілкуватися і розуміти інших.

Останньою частиною є заключна частина, в якій підводяться підсумки заняття, діти діляться своїми думками, враженнями та почуттями. Після основної частини проводяться прийоми аутотренінгу, ауторелаксації з метою зняття психоемоційного напруження. Презентована процедура корекції включає систему психологопедагогічних технік впливу на особистісну та почуттєву сферу дитини, яка обумовлює розвиток емоційної опірності, стійкості та резистентності до стресових ситуацій та ефективно впливає на розвиток сенситивних взаємин при взаємодії із батьками.

Зміст запропонованих занять передбачає можливість проведення їх як і спеціалістами психологами, так і педагогами. Наша програма орієнтована на різні групові форми роботи, при цьому за необхідності вона може бути доповнена бесідами, консультаціями та іншими видами психологічної допомоги як дітям так і їх батькам.

Що стосується змісту програми, то основними зскладовими такої програми є зміст групових тренінгових занять, який складають цікаві ігри та психотехнічні вправи, спрямовані на розвиток особистісної, емоційно-вольової сфери, корекції особистісної сфери, а також на формування навичок комунікації із батьками. Варто пам'ятати, що при організації роботи важливо створити позитивний мікроклімат в групі, де панувала би довіра, щирість, прийняття, а також групова динаміка та взаємодія між дітьми та людиною, яка реалізовує цю програму [33]. При цьому розвивальний ефект має бути досягнутий за рахунок найбільш повного використання потенційних можливостей кожної з комплексних вправ, відібраних для заняття.

Отже, становлення особистості дитини дошкільного віку здійснюється під впливом взаємин в першу чергу з батьками, родиною та ровесниками, і реалізовується у нових видах діяльності й спілкування, тому необхідно потурбуватися про якість і повноцінність проживання дитиною даного вікового періоду життя. Період дошкільного віку надає великі можливості для формування позитивних моральних якостей особистості. Адже як відомо ставлення батьків виражається у системі різноманітних почуттів до дитини,

а також у поведінкових стереотипах, які використовуються при спілкуванні з нею. Важливим аспектом є також розуміння вчинків дитини, її характеру, а також налагодженості взаємостосунків. За допомогою ретельного аналізу результатів дослідження для встановлення залежності між стилем батьківського виховання та спілкування і особистісним розвитком вдалось дослідити, що при сприятливому батьківському вихованні, коли дитині приділяють багато уваги, можна досягти високого рівня сімейних взаємостосунків.

ВИСНОВКИ

Дошкільний вік є періодом інтенсивного психічного розвитку, появи психічних новоутворень, становлення важливих рис особистості дитини. Це період первісного формування тих якостей, які необхідні людині протягом усього подальшого життя. У дошкільному віці формуються не тільки ті особливості психіки дітей, які визначають загальний характер поведінки дитини, її ставлення до всього навколишнього світу та оточуючих.

Питання впливу характеру взаємодії дорослого з дитиною на формування особистості дошкільника широко обговорюються у вітчизняній літературі. До теперішнього часу сформувалося переконання, що тип дитячо-батьківських відносин у сім'ї є одним з основних факторів, що формують характер дитини та особливості його поведінки. Найбільш характерно і наочно тип дитячо-батьківських відносин проявляється при вихованні дитини.

Як відомо, сучасна сім'я включена в безліч сфер життєдіяльності суспільства. Тому на клімат всередині сім'ї впливає безліч чинників і політичні, і соціально-економічні, і психологічні. Скорочення вільного часу батьків через необхідність пошуку додаткових джерел доходу, психологічні перевантаження, стреси та наявність безлічі інших патогенних факторів стимулюють розвиток у батьків дратівливості, агресивності, синдрому хронічної втоми, що позначається на емоційному самопочутті дитини і як наслідок накладає певний відбиток на особистість дошкільника.

Існує велика кількість типів сімейного виховання та їх класифікацій, ми розглянемо найпоширеніші з них, які зустрічаються в реальному житті.

Їх виділив А. Лічко, описавши виокремив 8 типів:

1. Емоційне відторгнення;
2. Жорстоке ставлення;
3. Підвищена моральна відповідальність;
4. Суперечливе виховання;
5. Гіпопротекція;
6. Гіперпротекція (гіперопіка);
7. Іпохондричність;
8. Любов, кожен з визначених типів має свої певні особливості.

В контексті 3 завдання ми проаналізували праці науковців, які займалися питаннями проблеми впливу розлучення батьків на особистість дітей беруть свій початок у працях Н. Башкірової, Ю. Валлерштейн, Д. Келлі, О. Кузіна, О. Максимовича, Н. Малярової, С. Нартової-Бочавер, М. Несмеянової, Г. Фомюка та інших. У наукових доробках широко висвітлені особливості впливу дестабілізованих стосунків між батьками на особистість дитини (Т. Алексеєнко, М. Буянов, А. Добрович, Е. Ейдемільер, Г. Іващенко, З. Матвійчик, В. Сатір, В. Юстіцкіс). Особливості батьківсько-дитячих взаємин, зміни в життєдіяльності дитини після розлучення розглядалися психологами К. Аронс, Н. Башкіровою, С. Вальпер, Д. Відрою, Г. Фігдором та іншими.

В контексті 4 завдання ми експериментально дослідили особливості дитячого сприймання сімейних взаємостосунків дітей старшого дошкільного віку. В ході експерименту ми використали наступні методики: Тест Р. Бернса і С. Коуфмана «Кінетичний малюнок сім'ї»; Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми; Методика діагностики «Батьківського ставлення» (А.Я. Варга, В.В. Столін).

На підставі результатів дослідження ми виявили рівні впливу сімейних відносин на дитину. До високого рівня дитячо-батьківських відносин відносимо малюнки, де дитині комфортно в сім'ї, на малюнку присутні всі члени сім'ї, у центрі малюнка – сама дитина в оточенні батьків; зображує себе і батьків ошатними, ретельно прорисовує кожен ліній, на обличчях дорослих і дитини – посмішка, просліджується спокій у позах, рухах, і такий відсоток спостерігається у 22,1% дітей

Середній рівень дитячо-батьківських відносин: відсутність когонебудь із членів сім'ї, наявність занепокоєння, дитина малює себе смутною, удалині від батьків, наявність ворожості стосовно дорослого через штрихування деталей, відсутність деяких частин тіла (рук, рота) і спостерігається у 34,8% дітей

Низький рівень дитячо-батьківських відносин: наявність одного з батьків із предметом, що загрожує для дитини (ремін), залякане вираження

обличчя дитини, відчуття емоційної напруги через використання в малюнку темних фарб. Наявність ворожості стосовно батьків просліджується через промальовування таких деталей, як розведені руки, розведені пальці, вискалений рот і т.д. 43,1% сімей.

За результатами опитувальника для вивчення взаємодії батьків і дітей методики визначено такі рівні: високий рівень взаємодії батьків і дітей, середній рівень взаємодії та низький рівень взаємодії

Високий рівень свідчить про те, що батьки знають, чим цікавиться їх дитина, турбуються про її розвиток та виховання, і їх відсоток складає 27%.

Середній рівень говорить про те, що недостатньо приділяється уваги дитині, через що можуть виникнути проблеми у процесі виховання, і такий відсоток складає 30,8 %. Низький рівень уваги до дитини складає 42,2%.

За результатами останньої методики дослідження виявлено, що у більшості сімей (44%) переважає тип «Прийняття», це означає емоційне ставлення батьків до дитини. Батьки сприймають свою дитину такою якою вона є, вона їм подобається. Вони їх люблять, схвалюють індивідуальні прояви власної дитини, визнають її оригінальність, відчувають симпатизують їй. Вони схвалюють її інтереси і плани, прагнуть цікаво проводити багато часу разом з дитиною,.

У 20 % сімей домінує тип «Кооперація», що свідчить про соціально бажаний тип сімейних стосунків. Батьки, які застосовують таке ставлення до дитини, довіряють їй, дотримуються певної міри суворості і допомоги, з правом надання свободи дій, не вказують, не наказують, а злегка спрямовують дитину в потрібному напрямку, підтримують її. Такі діти бачать в батьках опору, підтримку, можуть відкритися і звернутися за допомогою.

Також у 18 % сімей виявлено тип батьківського ставлення «Авторитарна гіперсоціалізація», що сигналізує високий контроль за поведінкою дитини, дотримання нею суворої дисципліни, послуху батьків. Такі батьки рідко враховують бажання і потреби дитини, вважаючи, що лише вони знають, як краще.

Для 4 % батьків характерна стратегія «Маленький невдаха», тобто батьки ставляться до дітей як до інфантильних, тобто незрілих, приписують їм певну неспроможність, на різних рівнях: особистому, соціальному, тобто батьки сприймають дитину неготовою до самостійних дій і рішень. Інтереси, захоплення, почуття дитини здаються їм не значимими, дитячими і несерйозними. Між батьками та дітьми відсутня довіра, якої так бракує останнім, батьки скаржаться на неуспішність та невмілість. Це є причиною того, що батьки переконують себе вберегти дитину від проблемних ситуацій у житті і жорстко контролюють її дії.

В контексті 5 завдання нами було розроблено практичні рекомендації батькам з питань гармонізації сімейних стосунків, які спрямовані на підтримання самооцінки, усунення негативних емоцій у спілкуванні, розвиток навичок самовладання, саморегуляції емоційних станів, розвиток уміння розпізнавати та розуміти власні емоції та емоції інших людей; формування навички усвідомлювати, розуміти й адекватно реалізовувати свої емоційні переживання; розвиток навичок експресивної виразності; розвиток почуття близькості, довіри безпеки по відношенню до власних дітей і є основою міцних взаємостосунків. На нашу думку вони мають будуватися на таких основних принципах:

1. Здоровий психологічний сімейний мікроклімат.
2. Довіра у вихованні.
3. Ставлення до членів родини поважного віку.
4. Правило «Єдність вимог у ставленні до дітей».

Отже, дотримання всіх запропонованих вимог на нашу думку дозволить нам простежити позитивну динаміку змін у дитячо-батьківських взаємостосунках, та допоможе вивести їх на новий рівень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамова Г. С. Вікова психологія: Підручник для студентів вузів / Г. С. Абрамова. – М.: Академічний Проект, 2001. – 174 с.
2. Акименко Ю.Ф. Психологічна корекція ставлення батьків до дітей молодшого шкільного віку : автореф. дис...канд. психол. наук: 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Акименко Ю.Ф. – К., 2003. – 20 с.
3. Алексєєнко Т. Ф. Тенденції розвитку і класифікація батьківсько-дитячих стосунків в умовах сучасної сім'ї. // Збірник наукових праць Української Академії державного Управління при Президентові України / За заг. ред. В.М.Князєва, М.І. Пірен. – К.: Вид-во УАДУ, 2001. Вип. 1"А". – 192 с.
4. Андреева Т. В. Семейная психология: учеб. пособ. / Т. В. Андреева. — СПб.: Речь, 2004. — 244 с.
5. Батьки і діти: психологія взаємин / Под ред. Е.А. Савіної і Є.О. Смирнової.- М.: «Когіто-Центр», 2003.- 230с.
6. Батьків не обирають...: Проблеми відповідального батьківства в сучасній Україні / За ред. Ю. М. Якубової та ін. — К.: АЛД, 1997. – 185 с.
7. Берг-Кросс Л. Терапия супружеских пар / Л. Берг-Кросс / пер. с англ. И.Рассказовой, А.Багрянцевой. – М.: Изд-во ин-та психотерапии, 2004. – 528 с.
8. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: Курс лекцій. – К.: МАУП, 2001. – 96 с.
9. Варга А. Я. Роль родительского отношения в стабилизации детской невротической реакции / А. Я. Варга // Вести. МГУ. – Сер. 14. Психология.– 1985. – № 4. – С. 32-38.
10. Варга А.Я. Системна сімейна психотерапія. Короткий лекційний курс.- СПб.: Питер, 2001.
11. Варга А.Я. Структура и типы родительского отношения : дис. ... канд. психол. Наук : 19.00.01 / А.Я. Варга. – М., 1986. – 206 с.

12. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
13. Волков Б.С. Детская психология : Логические схемы / Б.С. Волков, Н.В. Волкова. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 265 с.
14. Гарбузов В. И. Неврозы и их лечение. / В. И. Гарбузов, А. И. Захаров, Д. Н. Исаев. – Л.: Медицина, 1977. – 272 с
15. Гарбузов В. И. Неврозы и их лечение. / В. И. Гарбузов, А. И. Захаров, Д. Н. Исаев. – Л.: Медицина, 1977. – 272 с.
16. Гозман Л. Я. Процессы межличностного восприятия в семье / Под ред. Г.М.Андреевой, А. И. Донцова // Межличностное восприятие в группе. – М.: Изд-во МГУ, 1981.
17. Грюнвальд Б.Б., Макабі Г.В. Консультування сім'ї / Пер. з англ. - М.: Форум, 2004.- 258с.
18. Добрович А. Б. Кто в семье психотерапевт? / А. Б.Добрович – М.: Знание, 1985. – 80 с.
19. Дружинін В. Н. Психологія сім'ї. М. : КСП, 1996.
20. Дружинін В.М. Експериментальна психологія.- СПб.: Питер, 2001.- 320с.
21. Ейдеміллер Є. Г. Дитина в ситуації розлучення батьків: погляд психотерапевта і просто людини // Психологічна газета.- 2001.- № 3.- с.19-21.
22. Захаров А. И. Психологические особенности диагностики и оптимизации взаимоотношений в конфликтной семье // Вопр. психологии. – 1981. - № 3. – С.58-68.
23. вагЗахарова Є.І. Дослідження особливостей емоційного боку дитячо-батьківської взаємодії // Психолог в дитячому саду.- 1998.- № 1.- с.9-17.

24. Зінов'єва М.В. Взаємозв'язок дитячо-батьківських відносин і ненормативної поведінки дітей дошкільного віку // Психологічна наука і освіта.- 2000.- № 3.-с.35.
25. Кабанов М. М., Личко А. Е., Смирнов В. Н. Методы психологической диагностики и коррекции в клинике. – Л.: Медицина, 1983.
26. Казаннікова О.В. Особливості проявів тривожності в молодших школярів / О.В. Казаннікова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2014. – Вип. 1 (1). – С. 176-180.
27. Кацєро А.О. Особливості образу Я у бездоглядних підлітків : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / А.О. Кацєро. – К., 2005. – 19
28. Ковалєв С.В. Психологія семейных отношений / С.В. Ковалєв. – М. : Педагогіка, 1987. – 160 с.
29. Ковалєв С.В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни.- М.: Просвещение, 1991. -143 с.
30. Ковалєв С.В. Психологія современной семьи / С.В. Ковалєв. – М. : Просвещение, 1988. – 208 с
31. Кошкарєва Т.А. Психологічний аналіз проблем дитячо-батьківських відносин // Школа здоров'я.- 2004.- № 2.- с.5-14.
32. Кравченко Т. В. Соціалізація дітей шкільного віку у взаємодії сім'ї і школи: монографія / Т. В. Кравченко. — К.: Фенікс, 2009. — 416 с.
33. Кронік А. А., Кронік Е. А. Психологія человеческих отношений. – Дубна: Когіто-Центр, 1998.
34. Кулікова Т. А. Семейная педагогіка и домашнее воспитание: Учебник для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Т. А. Кулікова. – М.: «Академія», 1999. – 232 с.
35. Леви Д.А. Семейная психотерапія. История, теория, практика / Д.А. Леви. – СПб.: Питер, 1993. – 233 с.
36. Макаренко А.С. Книга для родителей: к 100-летию со дня рождения А.С.Макаренко / А.С. Макаренко. – М.: Педагогіка, 1988. – 304 с.

37. Марковська І.М. Опитувальник для вивчення взаємодії батьків з дітьми // Журнал практичного психолога.- 1998.- № 3.- с.51-52
38. Монахова А.Ю. Психолог і сім'я: активні методи взаємодії.- Ярославль, 2002. – 512 с.
39. Общая психодиагностика / Под ред. А. А. Бодалёва, В. В. Столина. – М.: Изд-во МГУ, 1987.
40. Овчарова Р.В. Психологічний супровід батьківства.- М.: Изд-во інституту психотерапії, 2003.- 240с.
41. Осипова А. А. Общая психокоррекция: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: ТЦ «Сфера», 2001. – 512 с.
42. Основы психодиагностики / Под ред. А. Г. Шмелёва. – Ростов-н/Д: Феникс, 1996.
43. Панфілова М.А. Тест для батьків // Обруч.- 2000.- № 3.- с.12.
44. Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапия: семья как терапевт. – М.: Семья, 1993.
45. Петровський В.А., Польова М.В. Відчуження як феномен дитячо-батьківських відносин // Питання психології.- 2001.- № 1.- с.19-26.
46. Прохоров О.О., Велієва С.В. Психічні стани дітей дошкільного віку // Питання психології.- 2003.- № 5.- с.56-66.
47. Психологические тесты / Под ред. А. А. Карелина: В 2 т. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – Т. 1. – 312 с.
48. Психологічна допомога сім'ї: Посіб. / За ред. З. Г. Кісарчук. – К.: Вид-во Ін-ту соціології НАН України, 1988.
49. Психологія сімейних відносин з основами сімейного консультування / Под ред. Є.Г. Сіляевой.- М.:, 2002.- 322с.
50. Пухова Т.І. Розвиток уявлень про сімейні стосунки у дітей // Питання психології.- 1996.- № 2.- с.14-18.
51. Развитие личности ребенка: Пер. с англ. / [под. ред. А. Фонарева]. — М.: Прогресс, 1987. — С. 190-211.

52. Разумова А.В. Стили сімейного виховання та сприйняття батьками своїх дітей // Вісник Московського університету.- 2000.- № 1.- с.88-93.
53. Райгородский Д. Я. Психология семьи: Учебное пособие для факультетов психологии, социологии, экономики и журналистики. – Самара: Изд. Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 752 с.
54. Різдва́на Н.А. Негармонійні стилі сімейного виховання та сприйняття батьками своїх дітей / / Вісник Московського університету.- 2002.- № 2.-с.48-53.
55. Самсонова О.В. Вплив сімейних відносин на спілкування дітей старшого дошкільного віку з однолітками / / Психолог в дитячому саду.- 2003.- № 3.- с.89-109.
56. Сатир В. Ви і ваша сім'я. Керівництво з особистісного зростання.- М., 2000.
57. Сатир В. Вы и ваша семья. Руководство по личностному росту: Пер. с англ – М.: Эксмо-Пресс, 2000.
58. Сатир Вирджиния. Психотерапия семьи. – «Ювента», СПб., 1999, 284 с.
59. Селіверстова Н.Я. Психодіагностика дитини: за і проти / / Питання психології.- 2000.- № 3.- с.14-18.
60. Семенова-Полях П.Г. Обобщенные параметры развития детско-родительских отношений в осложненных условиях жизнедеятельности : автореф. дисс... канд. психол. наук : 19.00.13 «Психология развития, акмеология» / П.Г.Семенова-Полях. – Казань, 2003. – 24 с.
61. Семиченко В. А. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навч. посібник для студентів вищ. навч. Закладів / В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк. – К .: Веселка, 1998. – 214 с.
62. Семья в психологической консультации / [под. ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. — М.: Педагогика, 1989. – С. 85-202.

63. Сергеев К.К. Психология рационального воспитания. - Херсон, 1989. - 88 с.
64. Сипягіна Н.Ю. Психолого-педагогічна корекція дитячо-батьківських відносин. М., 2001.- 118с.
65. Слобідська Т.П. Темперамент у ранньому віці: батьківські оцінки поведінки дітей // Питання психології.- 1994.- № 6.- с.5-12.
66. Смелкова З.С. Педагогическое общение. - М.: Флинта: Наука, 1999. - 232 с.
67. Смирнова Е.О., Соколова М.В. Динаміка батьківського ставлення в онтогенезі дитини // Психолог в дитячому саду.- 2003.- № 4.- с.102-108с.
68. Спиваковская А. С. Як бути батьками: (Про психологію батьківської любові). М.: Педагогіка, 1986.
69. Столин В. В., Шмелёв А. Г. Семейные трудности: какие и почему? Задание для самоанализа // Семья и школа. – 1985. - № 3. – С. 18-21.
70. Столін В.В., Соколова Е.Т., Варга А.Я. Психологія розвитку дитини і взаємин батьків і дітей як теоретична основа консультаційної практики / / Сім'я в психологічній консультації: Досвід і проблеми психологічного консультування / Под ред. А.А. Бодалева, В.В. Столина. - 1989.- № 3.- с.16-37.
71. Сухомлинский В.А. Избранные произведения: в 5-ти т./ Ред. кол.: Дзевеин А.Г. (пред.) и др. – К.: Рад. школа, 1979. – Т.2. – С.566.
72. Удова О.В. Особенности и коррекция взаимоотношений в ситуации принятия-непринятия ребенка родителем : автореф. дисс... канд. психол. наук : 19.00.07 «Педагогическая и возрастная психология» / О.В. Удова. – Иркутск, 2005. – 19 с.
73. Ушинский, К. Д. К. Д. Ушинский. Избранные труды. В 4 книгах. Книга 1. Проблемы педагогики / К.Д. Ушинский. - М.: Дрофа, 2005. - 640 с.
74. Флейк - Хобсон К., Робінсон Б.Є., Скін П. Розвиток дитини та її відносини з оточуючими.- М.:, 1998.

75. Фрідман Л.М. Психологія дітей і підлітків: довідник для вчителів і вихователів.- М.: Изд-во Інституту Психотерапії, 2003.- 480с.
76. Широкова Г.А. Довідник дошкільного психолога.- Ростов н / Д: Фенікс, 2003.- 384с.
77. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Психология и психотерапия семьи. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2001. – 656 с.
78. Эйдемиллер Э. Г., Юстицкис В. Семейная психотерапия. Л., 1990.
79. Этика и психология семейной жизни. Под ред. проф. Н. П. Юркевича. Минск “Народная асвета”, 1989.
80. Ягодина Л.А. Спільна сімейна ігрова терапія в умовах дитячого садка // Психолог в дитячому саду.- 2003.- № 3.- с.118-124.
81. Яковлева Н.Г. Психологічна допомога дошкільнику. - СПб.: Валерії СПД, М.: ТЦ Сфера, 2002.- 112с.
82. Adler Y.G. A «Mischling attempts to fight for his rights. In A.Bammer (Ed.), Displacement: Cultural identities in question (pp.205-215). Bloomington, IN: Indiana University Press. – 1994.
83. Benjamin L.S. Structural analysis of social behavior // Psychological review. – 1974. – V. 81.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Інтерпретація «Кінетичного малюнку сім'ї»

1. Аналіз структури КМС

Склад сім'ї

Дитина, котра має емоційний добробут у сім'ї, малює повну сім'ю. Викривлення реального складу сім'ї вказує на емоційний конфлікт, невдоволення сімейною ситуацією. Крайні варіанти представляють малюнки, в яких:

1. Узагалі не зображені люди.

2. Зображені люди, які не пов'язані з сім'єю. За такими реакціями найчастіше приховуються:

а) травматичні переживання, пов'язані із сім'єю;

б) знедоленість, покинутість;

в) аутизм (хворобливий стан психіки людини, що характеризується послабленням зв'язку з реальністю, виявляється у зосередженості на власних переживаннях, обмеженості спілкування з іншими людьми);

г) поганий контакт психолога з дитиною. Звичайно наявні менш виражені відхилення від реального складу сім'ї. Діти зменшують склад сім'ї, «забуваючи» намалювати тих членів сім'ї, котрі для них емоційно менш привабливі, з якими склалися конфліктні відносини. Якщо замість реальних членів сім'ї дитина малює маленьких звірят, пташок, слід уточнити, з ким дитина їх ідентифікує. Найчастіше так малюють братів або сестер, чий вплив у сім'ї дитина намагається зменшити. Коли дитина малює замість реальної сім'ї сім'ю звірят, це свідчить про відкинутість, прагнення до теплих емоційних у контактів. Відсутність на малюнку «Я» характерна для дітей, що відчують ізолюваність, неприйняття. Якщо на малюнку тільки «Я», це може вказувати на різний психічний зміст. Багато деталей тіла, кольорів, різноманіття одягу, великі фігури свідчать про несформоване почуття

спільності та певну егоцентричність, а також про істероїдні риси характеру. Маленькі фігури, схематичність, створений кольоровою гамою негативний емоційний фон свідчать про почуття ізольованості.

Збільшення складу сім'ї пов'язане з незадоволеними психологічними потребами в сім'ї. Діти-одиначки часто малюють сторонніх людей. Потреба у рівноправних, кооперативних зв'язках виражається на малюнку, де, окрім членів сім'ї, намальована дитина того самого віку (двоюрідний брат, донька сусіда тощо). Зображення малих дітей указує на незадоволені потреби, бажання зайняти охоронну, батьківську, керівну позицію стосовно інших дітей. Аналогічно можна оцінювати намальованих собачок, кішок тощо.

Пошук людини, здатної задовольнити потребу дитини в близьких емоційних стосунках, виражається на малюнках, де, окрім батьків (або замість них), намальовані дорослі, не пов'язані з сім'єю. В деяких випадках це вказує на символічне руйнування цілісності сім'ї, помсту батькам унаслідок відчуття ізольованості, непотрібності.

Розміщення членів сім'ї

Указує на деякі психологічні особливості взаємовідносин у сім'ї. В аналізі розміщення необхідно розрізняти, що відображає малюнок, суб'єктивно реальне (сприйняте), бажане, або те, чого дитина боїться, уникає тощо.

Згуртованість сім'ї, малювання членів сім'ї зі з'єднаними руками, об'єднаність їх у спільній діяльності є ознаками психологічного добробуту, сприйняття інтегративності сім'ї.

Роз'єднаність членів сім'ї може вказувати на низький рівень емоційних зв'язків. Зображення членів сім'ї в обмеженому просторі (човен, будинок тощо) може означати спробу дитини об'єднати, згуртувати сім'ю.

Групування членів сім'ї на малюнку іноді допомагає виділити психологічні мікроструктури сім'ї, коаліції. Дитина малює себе окремо від інших, коли відчувається відчуженою. Відокремлення іншого члена сім'ї

вказує на негативне ставлення дитини до нього, іноді це є ознакою загрози, що йде від нього, або малої значущості для дитини.

Відокремлення членів сім'ї об'єктами, поділ малюнка на комірки вказує на слабкість позитивних міжперсональних зв'язків.

2. Аналіз особливостей намальованих фігур

Дає змогу отримати інформацію великого діапазону: про емоційне ставлення дитини до окремого члена сім'ї, про те, яким дитина його сприймає, про «Я-образ» дитини, її статеву ідентифікацію тощо. В оцінюванні позитивного ставлення дитини до членів сім'ї необхідно звертати увагу на такі моменти графічних презентацій:

1. Кількість деталей тіла: наявність голови, волосся, вух, очей, зіниць, вій, лоба, брів, щік, рота, шиї, плечей, рук, долонь, пальців, ніг.

2. Декорування (деталі одягу, прикраси): шапка, комір, краватка, банти, кишені, ремінь, гудзики, елементи зачіски, складність одягу, узор на одязі тощо.

3. Кількість використаних кольорів для малювання фігури.

Позитивне ставлення до члена сім'ї виражається у великій кількості деталей тіла, декоруванні, використанні різноманітних кольорів. Негативне ставлення до людини – значна схематичність, незакінченість його графічної презентації. Пропуск суттєвих частин тіла (голови, рук, ніг) може вказувати поряд із негативним ставленням до нього також на агресивні наміри стосовно цієї людини.

Величина фігур дає інформацію про сприйняття дитиною інших членів сім'ї і себе. Як правило, діти найбільшими малюють батька або матір, що відповідає реальності. Іноді співвідношення величин намальованих фігур не відповідає реальному співвідношенню величин членів сім'ї. Це пояснюється тим, що для дитини величина фігури є засобом вираження сили, переваги, значущості, домінування. Якщо дитина малює найбільшою або рівною за величиною з батьками себе, то це пов'язано з:

- 1) егоцентричністю дитини;

2) суперництвом за любов з матір'ю або батьком.

Значно меншими, ніж інші члени сім'ї, себе малюють діти, які:

- а) відчувають свою незначущість, непотрібність;
- б) потребують опіки, турботи з боку батьків.

Великі фігури малюють імпульсивні, впевнені в собі, схильні до домінування діти.

Дуже маленькі фігури вказують на тривожність, відчуття небезпеки. В аналізі особливостей презентації членів сім'ї особливу увагу слід звернути на малювання окремих частин тіла, оскільки вони пов'язані з певними сферами активності, є засобами контролю, пересування тощо.

Руки є основними засобами впливу на світ. Підняті догори руки, з довгими пальцями, часто є ознакою агресивності. Коли так малює себе дитина зовнішньо спокійна, то можна передбачити, що її агресивні наміри придушені. Це може бути і ознакою компенсації своєї слабкості, бажання бути сильним, володіти іншими. Ця інтерпретація достовірніша тоді, коли дитина крім «агресивних» рук малює й широкі плечі, або інші атрибути, символи «мужності» та сили. Якщо дитина тільки собі «забуває» малювати руки, при цьому зображаючи себе непропорційно маленькою, то це може бути пов'язане із відчуттям безсилля, власної незначущості, пригнічення активності, надмірного контролю. Намальовані з великими руками та великими пальцями члени сім'ї вказують на сприйняття дитиною агресивності цих людей. Якщо член сім'ї взагалі без рук – дитина символічно обмежує його активність.

Голова – центр локалізації «Я», інтелектуальної і перцептивної діяльності; обличчя – найважливіша частина тіла в процесі спілкування. Пропускання частин обличчя дітьми старшими п'ятирічного віку вказує на серйозні порушення у сфері спілкування, ізолюваність, аутизм. Якщо в малюванні інших членів сім'ї дитина пропускає голову, ніс, очі, брови тощо, це свідчить про конфліктні взаємини з даною людиною, вороже ставлення до неї.

Вирази облич мають значення тільки в тих випадках, коли вони відрізняються одне від одного. У цьому випадку можна вважати, що дитина свідомо чи несвідомо використовує вираз обличчя як засіб вираження, який характерний для старших. Дівчатка більше, ніж хлопчики, приділяють увагу малюванню обличчя, що може вказувати на добру ідентифікацію дівчинки. У малюнках хлопчиків цей момент може бути пов'язаний зі стурбованістю своєю зовнішністю, бажанням компенсувати свої фізичні недоліки, формуванням стереотипів жіночої поведінки.

Малювання зубів, виділення рота характерне для дітей, які схильні до оральної агресії. Якщо дитина так малює іншу дитину, то це часто пов'язане з почуттям страху.

Кожному віку дитини притаманні певні деталі. Їх пропуск на малюнку, як правило, пов'язаний із запереченням якихось функцій, з конфліктом. (Наприклад, якщо дитина у 7 років не малює нижньої частини тіла, то це пов'язано із запереченням функцій нижньої частини тіла.)

Якщо дитина малює себе так само, як інші фігури тієї самої статі, то можна говорити про адекватну статеву ідентифікацію. Аналогічні деталі та кольори в презентації двох фігур (наприклад, сина й батька) можна інтерпретувати як намагання сина бути подібним до батька, ідентифікацію з ним, добрі емоційні контакти.

3. Аналіз процесу малювання

В аналізі процесу малювання звертають увагу на наступні моменти:

- 1) послідовність малювання членів сім'ї;
- 2) послідовність малювання деталей;
- 3) витирання;
- 4) повернення до вже намальованих об'єктів, деталей, фігур;
- 5) паузи;
- 6) спонтанні коментарі під час малювання.

Інтерпретація процесу малювання вимагає творчого включення всього практичного досвіду психолога, його інтуїції. Аналіз процесу малювання часто дає найбільш змістовну, глибоку, значну інформацію.

На малюнку дитина зображає, перш за все, найбільш значущу, головну або найбільш емоційно близьку людину. Якщо дитина першою малює себе – то це пов'язано з її егоцентризмом як віковою характеристикою.

Послідовність малювання фігур більш інформативна у тих випадках, коли дитина в першу чергу малює не себе й не матір, а іншого члена сім'ї. Найчастіше це найзначніша особа для дитини або людина, до якої вона прив'язана. Коли дитина останньою малює маму, то це пов'язане з негативним ставленням до неї. В аналізі малювання перших фігур слід враховувати їх графічну презентацію: схематичність першої фігури, недекорованість вказує на відтворення дитиною значущості даної особи, силу, домінування в сім'ї, але не вказує на позитивні відчуття дитини до неї. Якщо перша фігура намальована ретельно, декорована, то можна передбачувати, що це найулюбленіший член сім'ї, якого дитина поважає і на якого хоче бути сама схожа.

Якщо дитина спочатку малює різні об'єкти, сонце, меблі тощо і лише насамкінець зображає людей, то можна вважати, що така послідовність є своєрідною захисною реакцією, за допомогою якої дитина уникає неприємного для себе завдання. Це характерне для дітей з несприятливою сімейною ситуацією, а також це може бути наслідком поганого контакту дитини з психологом.

Повернення до малювання тих самих членів сім'ї, об'єктів указує на їхню значущість для дитини. Повернення також може вказувати на головне, домінуюче переживання, пов'язане з певними деталями малюнка.

Паузи перед малюванням певних деталей, членів сім'ї часто пов'язані з конфліктним ставленням і є зовнішнім проявом внутрішнього дисонансу мотивів.

Витирання намальованого, перемальовування може бути пов'язане як із негативними, так і з позитивними емоціями стосовно члена сім'ї. Якщо витирання й перемальовування не поліпшили результату, то можна говорити про конфліктне ставлення дитини до цієї людини.

Спонтанні коментарі пояснюють зміст того, що малюється. Часто такі коментарі є засобом послаблення внутрішньої напруги, їх поява видає найбільш емоційно «заряджені» місця малюнку. Це може допомогти у постановці запитань після малювання, полегшити процес інтерпретації.

Для кількісної оцінки тесту КМС виділяють п'ять симптомокомплексів (див. таблицю):

- 1) сприятлива сімейна ситуація;
- 2) тривожність;
- 3) конфліктність у сім'ї;
- 4) неповноцінність;
- 5) ворожість у сімейній ситуації.

Пропускання частин обличчя дітьми старшими п'ятирічного віку вказує на серйозні порушення у сфері спілкування, ізолюваність, аутизм.

Додаток 2

Методика діагностики «Батьківського ставлення»

(А.Я. Варга, В.В. Столін)

Інструкція: уважно прочитайте твердження, напроти кожного поставте відповідь «вірно», якщо воно співпаде з вашою думкою, чи «не так», якщо не співпаде.

1. Я завжди співчуваю своїй дитині.
2. Я вважаю своїм обов'язком знати все, про що думає моя дитина.
3. Мені здається, що поведінка моєї дитини значно відхиляється від норми.
4. Потрібно якомога довше тримати дитину в стороні від реальних життєвих проблем, якщо вони її травмують.
5. Я відчуваю до дитини почуття симпатії.
6. Я поважаю свою дитину.
7. Хороші батьки захищають дитину від труднощів життя.
8. Моя дитина часто мені неприємна.
9. Я завжди намагаюся допомогти своїй дитині.
10. Бувають випадки, коли недобре ставлення до дитини приносить їй користь.
11. По відношенню до своєї дитини я відчуваю розчарування.
12. Моя дитина нічого не вміє робити добре.
13. Мені здається, що люди потішаються над моєю дитиною.
14. Моя дитина часто робить такі вчинки, які заслуговують осуду.
15. Моя дитина відстає в психологічному розвитку і для свого віку виглядає недостатньо розвиненою.
16. Моя дитина спеціально поводиться погано, щоб дошкулити мені.
17. Моя дитина, як губка, вбирає в себе все погане.
18. При всьому старанні мою дитини важко навчити хорошим манерам.
19. Дитину з дитинства слід тримати в жорстких рамках, тільки тоді з неї виросте хороша людина.

20. Я люблю, коли друзі моєї дитини приходять до нас у дім.
21. Я завжди приймаю участь в іграх і справах дитини.
22. До моєї дитини постійно «липне» все погане.
23. Моя дитина не доб'ється успіхів у житті.
24. Коли в компанії говорять про дітей, мені стає соромно, що моя дитина не така розумна і здібна, як інші діти.
25. Я шкодую свою дитину.
26. Коли я порівнюю свою дитину з однолітками, то вони здаються мені вихованішими і розумнішими, ніж моя дитина.
27. Я з задоволенням проводжу з дитиною свій вільний час.
28. Я часто шкодую про те, що моя дитина дорослішає, і з ніжністю згадую той час, коли вона була ще зовсім маленькою.
29. Я часто ловлю себе на тому, що з неприязню і вороже ставлюся до дитини.
30. Я мрію про те, щоб моя дитина досягла того, що особисто мені не вдалося в житті.
31. Батьки повинні не лише вимагати від дитини, але і самі пристосовуватися до неї, ставитися до неї з повагою, як до особистості.
32. Я намагаюся виконувати всі прохання та побажання моєї дитини.
33. При прийнятті рішень в сім'ї слід враховувати думку дитини.
34. Я дуже цікавлюся життям своєї дитини.
35. Я часто визнаю, що у своїх вимогах і претензіях дитина по-своєму права.
36. Діти рано дізнаються про те, що батьки можуть помилятися.
37. Я уважно ставлюсь до дитини.
38. Я відчуваю дружні почуття по відношенню до дитини.
39. Основна причина капризів моєї дитини - це егоїзм, лінь і впертість.
40. Якщо проводити відпустку з дитиною, то неможливо нормально відпочити.
41. Найголовніше - щоб у дитини було спокійне, безтурботне дитинство.

42. Іноді мені здається, що моя дитина не здатна ні на що хороше.
43. Я поділяю захоплення моєї дитини.
44. Моя дитина кого завгодно може вивести з себе.
45. Засмучення моєї дитини мені завжди близькі і зрозумілі.
46. Моя дитина часто мене дратує.
47. Виховання дитини - це суцільне нервування.
48. Суворі дисципліна в дитинстві розвиває сильний характер.
49. Я не довіряю своїй дитині.
50. За суворе виховання діти потім дякують своїх батьків.
51. Іноді мені здається, що я ненавиджу свою дитину.
52. У моїй дитині більше недоліків, ніж переваг.
53. Мені близькі інтереси моєї дитини, я їх поділяю.
54. Моя дитина не в змозі зробити що-небудь самостійно, і якщо вона це робить, то обов'язково виходить не так, як потрібно.
55. Моя дитина виросте не пристосованою до життя.
56. Моя дитина подобається мені такою, яка вона є.
57. Я ретельно стежу за станом здоров'я моєї дитини.
58. Я захоплююся своєю дитиною.
59. Дитина не повинна мати секретів від батьків.
60. Я невисокої думки про здібності моєї дитини і не приховую цього від неї.
61. Дитина повинна бути з тими дітьми, які подобаються її батькам.

